

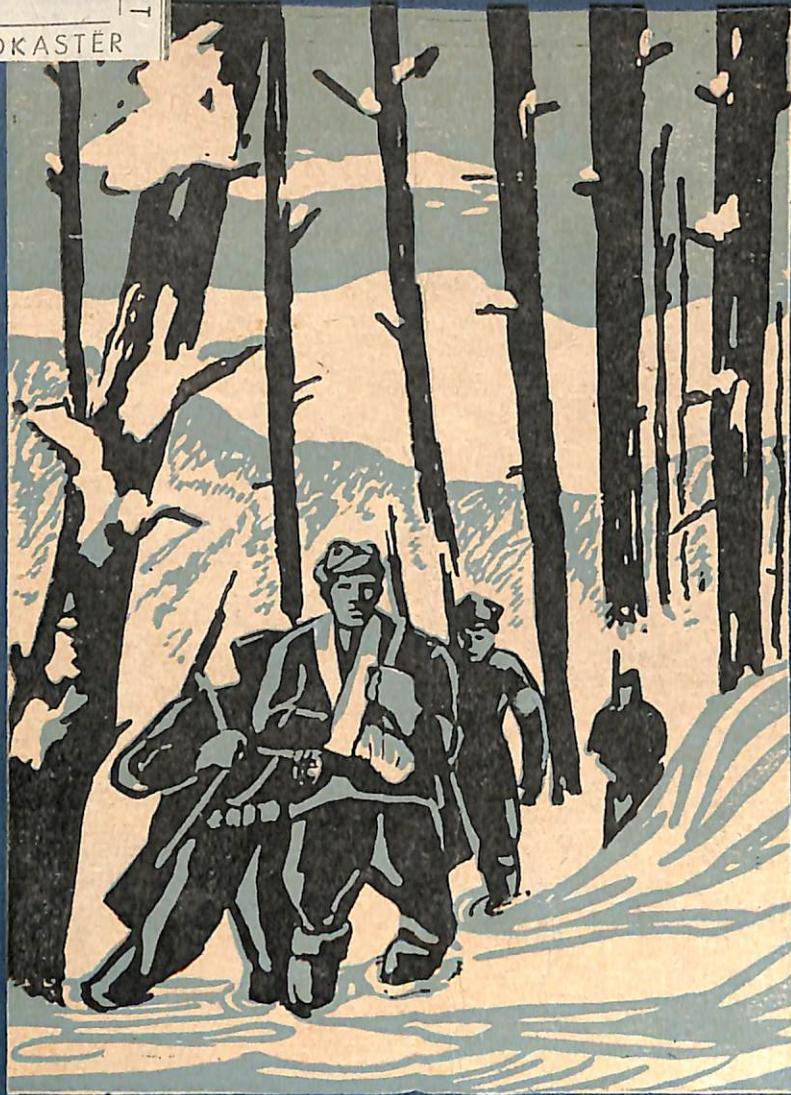
BIBLIOTEKA

E

8.111-32
G 96.

SHTETIT
GJIROKASTER

QAMIL GURANJAKU

Tetë ditë pa bukë

8/11-72
G 96.

QAMIL GURANJAKU

TETË DITË PA BUKË

TREGIME

914

LIBRERIA E SHTETIT
RECENZIMI
37884

INSTITUTI I STUDIMEVE DHE BOTIMEVE SHKOLLORE
TIRANË, 1966

PARATHENIE

Që kur ishte nxënës në shkollën Normale të Elbasanit, Qamil Guranjaku shquhej për sjelljen shembëllore, për vullnetin e fortë në mësimë dhe për etjen e madhe që kishte^a të zgjeronte sa më shumë horizontin e vet kultural. Kështu spiegohet fakti që ai, duke filluar që në bankat e shkollës, iu vu mësimit të gjuhëve italisht e frëngjisht jashtë programit të shkollës dhe arriti t'i përvetësonte këto dy gjuhë.

Qamil Guranjaku, që i ri, e deshtë profesionin e mësuesisë dhe si mbaroi Normalen, filloi punën në këtë profesion me zell të madh. Si mësues i shërbuej atdheut dhjetë vjet me radhë, që nga viti 1933 gjer në vitin 1943 dhe qe një ndër mësonjësit e dalluar në gjithë vendin.

Dashuria për gjuhën e për kulturë i ngjalli atij edhe pasionin për letërsinë. Që në bankat e shkollës botoi poezitë e tija të para për fëmijë si dhe skica e tregime të ndryshme. Ai qe një ndër shkrimtarët më prodhonjës të periudhës 1930-1940, nga ata të pakët që shkruan atëhere për fëmijët. Poezitë e tija për të vegjël u përhapën menjëherë, hynë në tekstet shkollore dhe u bënë shpejt të masës. Ky gjë dëshmonte për thjeshtësinë, bukurinë artistike dhe realizmin, e poezivet të tija.

Jeta si mësues e bëri Qamil Guranjakun të jetë akoma më shumë në kontakt me popullin; ai pa më afër plagët e tija dhe iu shtrua akoma më shumë urrejtja kundër regjimit të Ahmet Zogut, regjim i kërbaçit e i litarit, dhe kundër bejlerëve e agallarëve, që i pinin gjakun popullit si shushunjat. Këtë urrejtje ai e shfrente

te poezitë e tija «Ankimi i lypëses», «Me bukë e pa bukë» e në krijime të tjera.

«Nga bollëku, ngrania tepër,
Velesh beu dhe zotnia;
Kurse në i kasolle t'vjetër
Vuente nana nga uria.

At'herë turm' e vegjëlisë
Lshoi kushtrimin e lirisë:
— Gjersa uku mbetet uk,
Ai do plumb e jo pambuk!»

(Nga poezia «Me bukë e pa bukë»)

Okupacioni fashist italian më 7 prill 1939 qe thikë helmi në zemrën e popullit shqiptar. Por, ashtu sikundër nuk u përvl i gjithë populli përpëra armikut, ashtu nuk u përvl edhe Qamil Guranjaku. Që në ditët e para ai u bashkua me rezistencën e popullit, mori pjesë në demonstratat e 7 prillit e në ato të mëvonëshmet dhe e pa okupacionin si gjëmën më të madhe që mund ta gjajej një popull.

Në luftën N. Cl. populli ynë çfaqi me një forcë të jashtëzakonëshme shpirtin e tij revolucionar, trimërinë dhe heroizmin e pashëmbëllt si dhe vendosmërinë e vëtmohimin e tij. Dhe këto cilësi i mishëronte më së miri edhe figura e mësuesit të popullit Qamil Guranjaku. Ai përqafoi që në krye, pa as më të voglin ngurrim, idealet e Partisë dhe ajo me Qamilin futi në gji të saj një revolucionar të vendosur gjer në fund.

Gjatë luftës N. Cl. Qamil Guranjaku punoi e lustoi si anëtar partie: ilegal në qytetin e Elbasanit, organizator i batalionit territorial në Dumre, Shpat e Berzeshtë, komisar i grupit partizan të qarkut të Elbasanit dhe komisar i Brigadës së 17 «Sulmuese». Ai kreu akte trimërie individuale në qytet e në mal dhe kurrë nuk u lodh e nuk u ankua, me gjithë shëndetin e tij të dobët.

Dhe duke qenë në luftë, Qamili nuk harroi të punonte edhe për letërsinë. Në tregimin «Lashi» ai na përshkruan një aspekt të luftës ilegale në qytet. Leximi i këtij tregimi të bën të jetosh vështirësitë dhe heroizmin e asaj luftë më aq rreziqe. Dhe kjo ndodh, sepse ai pasqyron këtu me ngjyra të gjalla e me art në radhë të parë, çaste që i ka jetuar vetë.

Dhe më von, kur ai dolli në mal, gjeti heronj të tjerë, të cilët nuk vuanin më pak, nuk ishin më pak trima e të vendosur, dhe këta heronj, që e jepnën jetën e gjakun e tyre në lufta he-

roike pér idealin që i kish fryshtuar, nuk i shpëtuan Qamilit. Atij nuk i shpëtoi heroizmi i korierit të batalionit, Syrja Dylgjeri; mitralieri — Eqrem Dylgjeri; fshatari Begir Koçi nga Orenji, i cili nuk kurseu pér luftën të vetmen dhi që kishte dhe në fund edhe jetën e vet. Nuk kishin si t'i shpëtonin gjithashtu ndjeshmërisë së hollë të shpirtit të tij prej artisti edhe heronjtë, si Jorgji Dilua, Tom Xhelali e të tjerë. Këta heronj të shkrimeve të tija janë të vërtetë, janë shokë me të cilët ai luftoi e ndau bashkë me ta vojtjet e luftës.

Në tregimin «Mitralieri», Qamili na përshkruan heroizmin e të riut komunist Eqrem Dylgjeri. Ai, megjithëse në moshë të njomë, gjashtëmbëdhjetë vjeç djalë, hidhet me vendosmëri në luftë kundër armikut fashist dhe është një ndër partizanët më të vjetër të batalionit. Duke ndjekur luftën e këtij të riu, sakrificat, trimëritë, të cilat autori na i përshkruan me vërtetësi, lexonjësit i bëhet i afërt e i dashur ky hero i tregimit. Në fund, në luftimet që zhvillohen në Myshqetë e Bërzhitë pér të ndaluar forcat fashiste të hyjnë në Tiranë, në prag të çlirimtë të atdheut, Eqremi bie heroikisht në kodrën e Ibës dhe hyn në vargun e madh të dëshmorëve pér liri. Dashur pa dashur, lexonjësit, kur arrin në fund të tregimit dhe sheh Eqremin të vrarë sipër mitrolozit të tij, mbuluar nga gjaku i ngrohtë që i kullon akoma nga balli në-përfaqe, i shpëtojnë lotët dhe ndjen pikëllimin më të thellë pér të. Dhe ky pikëllim rritet akoma më shumë kur lexojmë: «Eqremi mezi ja shkëputën duart nga mitralozi, hekurin e ftohtë të të cilët ato duar nuk e ndienin më si dikur në Çermenikë, kur e prekshin dhe e limojshin ngadalë nëpër gjumë, me frikë se mos ja merrte njeri». Ai edhe i vdekur s'donte të ndahej nga arma e vet, me të cilën pati luftuar armikun».

Në tregimin «Të vetmen dhi që kishte» përshkruhet dashuria që ka pér Partinë fshatari i varfër nga Orenji, Begir Koçi. Aty shohim lidhjet e popullit me partizanët dhe me luftën N. Çl. Begir Koçi kishte vetëm një dhi e asgjë tjetër, por edhe atë ballistët donin t'ja merrnin. Ai e fshihite prej tyre duke vënë në rrezik edhe jetën. Por lufta partizane shkon gjithmonë përpara. Një ditë Orenji çlirohet dhe partizanët hyjnë në fshat. Pér Begir Koçin, që ishte i lidhur që më parë me partizanët, nuk kishte gjëzim më të madh. Ai do që ta festojë këtë ditë dhe kështu, fshehur nga shokët e luftës, theri dhinë e vetme që kishte. Më von, ky fshatar i varfër që shpëtimin e tij e shihte vetëm tek lufta nacional-çlirimtare, mori armët e u hodh në radhët e partizanëve. Luftoi në shumë aksione si patriot i flaktë dhe më në fund ra heroikisht duke luftuar kundër nazistëve gjermanë e bandave tradhëtarë në Zdrashtë të Elbasanit.

Duke lexuar këtë përbledhje tregimesh, aq sa të dhimbsen heronjtë që s'kursyen as jetën për lirinë e popullit, aq sa çmon sakrificat e mëdha dhe fitoret që janë arritur, po aq e urren edhe të kaluarën e egër të vendit tonë, e cila u varros një herë e përgjithmonë.

I dobësuar shumë nga lufta e gjatë, i lodhur nga puna e mëdha pas çlirimt, me shëndet të dobët siç qe, Qamil Guranjaku nuk mundi t'i bënte ballë sëmundjes së rëndë që e zu në pranverën e vitit 1949 dhe më 19 qershori të atij viti vdiq.

Përveç medaljeve të luftës, Presidiumi i Kuwendit Popullor atë e ka nderuar edhe me titullin e lartë «Mësonjës i Popullit».

MOISI ZALOSHNA

I. TREGIME NGA LUFTA NACIONAL – ÇLIRIMTARE

TETË DITË PA BUKË

Ishte një ditë nëntori e vitit 1943. Në qielin e vrërët nuk dukej gjë, po që së largu dëgjohej zhurma e një aeroplani gjerman, që fluturonte mbi zonën e Çermenikës. Partizanët ishin mësuar me këto fluturime dhe i kuptionin mirë qëllimet e vrojtuesve të armikut. Nëpër qafat e shtigjet, ku përgjonin me pushkë e mitroloza, partizanët bisedonin me njeri tjetrin nëpër pozicionet e tyre: «Ja spiuni si fluturon pér të diktuar forcat e pozitat tonal!»

E dinin mirë se gjermanët preqatiteshin pér ndonjë operacion kundër forcave partizane. Agjentët e tyre, ballistët, përhapnin parullat, kurse aeroplanët hidhni letra nëpër katunde e qytete që të trembnin popullin dhe ta lagonin nga rruga e luftës pér liri.

Partizanët e batalionit të Çermenikës, megjithëse ruanin me kohë bazat, ku misioni engles kishte premtuar se do të hidhte material luftarak e veshmbathje, kishin mbetur të xhveshur dhe të armatosur keq. Bile as brigada e dytë nuk u plotësua si duhet me materialin luftarak që zunë partizanët në aksionin e Pishkashit kundër italianëve.

Komandantët e komisarët e kompanive të batalionit raportonin gjithnjë gjendjen e keqe të armatimit e të veshmbathjes, sidomos në ato ditë që gjermanët do të fillonin një operacion të madh. Këtë gjendje e njihnin mirë edhe oficerët anglezë të ndërlidhjes, mbasi kryetari i tyre, Gjen. Devis, e kishte bazën në Orejë. Por premtimet e tyre kishin mbetur në letër, se në këtë zonë gjoga kishte ciklone dhe nuk mund të fluturonin dot aeroplanët. Mirëpo partizanët, kur shikonin se në bazat e tradhëtarit Abas Kupi, si në Xibër e gjetiu, hidhej material me shumicë e më shpesh, çuditeshin dhe bisedonin me shoqi-shoqin: «Si është e mundur që andej të mos ketë ciklone?».

ciklon — erë e tmerrshme me shtjellë, që kalon me shpejtësi të madhe.

Tri ditë përpëra se të fillonte operacioni i dimrit, fluturoi një aeroplan englez duke lëshuar disa parashuta me material. Misionari lajmëroi komandën e grupit partizan për të marrë në dorëzim materialin. Edhe ne shkuam në vend. Ishin katër mitralozë të lehtë, 1500 fishekë, 30 palë çorape. Pjesa tjetër përmblidhej në ushqime, çokollata dhe gazeta për vëtë oficerët englezë. Ky qe materiali i fundit, që hodhën në këtë zonë dhe me këtë do të përballonim rrebeschin e operacionit të dimrit. Sigurisht që partizanët u dëshpëruan nga ky gjest. Komanda vendosi të mos e marrë në dorëzim materialin, i cili nuk mjaftonte as për një skuadër. Me të marrë vesh vendimin e komandës së grupit, partizanët ja nfuarrën këngës «me një torbë me fishekë e një dyfek». Kjo qe përgjegjja e tyre e drejtë. Kështu e nisën luftën nacional-çlirimtare, por do ta mbaronin me topat e tanksat e armikut.

* * *

Në dhjetor të vitit 1943 gjermanët e ballistët filluan sulmet nga të tri anët: Librazhdhi, Zdrajshë-Orejë e Lunik-Kostejë-Martanesh; nga Elbasani në Labinot — Shëmil-Orejë e Labinot-Guri i Zi — Shëngjergj; nga Tirana në Priskë-Shëngjin-Shëngjergj. Kurse nga Burreli e Klosi hë për hë nuk drejtuan asnjë sulm, mbasi kishin aleatin e tyre besnik, Abaz Kupin me mercenarët e tij, të cilët do të pengonin forcat partizane që të mos manovrojnë në ato zona.

Armiku kishte mjaft informata nga tradhëtarët e ballit e të legalitetit për vendosjen e forcave tona në këtë krahinë. Prandaj sulmuani më tepër me forca të shumta Çermenikën, pse kjo lidhë forcat partizane të veriut me ato të jugut, ishte në zemër të komunikacioneve Tiranë-Korçë dhe mbi të gjitha pse aty ndodheshin disa anëtarë të Këshillit të Përgjithshëm Nacional-Çlirimtarë dhe një pjesë e shtabit të përgjithshëm. Armiku desh të shkatërrojë me çdo kusht shtabin ushtarak e politik të lëvizjes nacional-çlirimtare, në krye të të cilit qendronte udhëheqësi i dashur i popullit tonë, shoku Enver Hoxha.

Një javë përpjekje dhe luftë në grykat e qafat e Funarsit, Prapanikës, Griqanit, Gurit të Zi, Labinotit e Priskës. Gjatë këtyre ditëve të gjitha orvatjet e armikut për t'u futur në këtë zonë u prapsën me humbje të mëdha për të. Sidomos qendresa heroike e partizanëve të Brigadës III ndërmjet Labinotit e Griqanit, i tronditi mjaft nazistët. Por ata grumbulluan forca e mjete të shumta nëpërmjet rrugëve të shpeshta. Rrahën me mortajë e artilleri pozicionet e prapavijat tona. Me mjete të shpejta zunë disa pika të përparuara deri në Shëngjergj. Prej këndej nëpër Fushë-Bixë-Gu-

takuq-Orejë, deshën të rrethojnë nga të gjitha anët njësitet partizane. Brigada III dhe II e kanë rrëthimin duke u hedhur në prapavijat gjermane, në zonën e Zaranikës e të Shëngjergjit.

Batalioni i Çermenikës mbeti i fundit. Ky nuk mundi të larohej nga zona e tij. Forcat e paka prej 50 vetësh, që kishin mbetur, u hodhën në luftë me gjermanët e ballistët mbi kodrat sipër Zdrashtës, ku armiku nuk la pozicion pa rrahur me mortajë. Gjithë ditën nuk pushoi pushka, megjithëse batalioni kishte pësuar humbje në disa shokë. Këtu mbeten udhëheqësit e rinisë së batalionit, anëtarët e Partisë, Bardhul Popa, Lumja (Shejnaz Juka) e Fehmi Kotherja. Kur afrohen partizanët t'i tërheqin shokët e tyre të vrarë, në mes të plumbave të armikut, Lumja e kish mbaruar gjithë gjerdanin e fishekëve. Vdekja e saj qe një vdekje heroike. E shtrirë barkas në pozicion, kishte mbështetur kokën mbi pushkë dhe ashtu e vrarë dukej sikur mbronte me fanatizëm pozicionin e vet. Një copë murtajë e kishte goditur në kokë, dhe gjaku i kishte ngrirë në flokët e zeza.

Sytë e saj të bukur e ruanin ende gjallérinë e tyre. Në ata sy çfaqej vullneti i saj i fundit: «Nazistët mund të kalojnë vetëm mbi trupin tim të vrarë». Dhe vetëm kështu kaluan me të vërtetë barbarët nazistë.

Në mbrëmje pushkët e mitrolozat u rralluan, dëgjohej vetëm krisma e mortajave gjermane, të cilat përpinqeshin të hapnin rrugën e ushtarëve për Orejë.

U err. Nuk shihej gjë veg flakës së pushkëve të rralla e të mortajave armike. Partizanët e batalioneve zbrazën me të shpejtë disa pushkë e mitroloza, me qëllim që të mos kuptionin forcat fashiste se po tërhiqen. Qëndruan në Orejë për disa minuta, sa të çlodhen. Pastaj, me korierin e palodhur e trim, Beqir Koçin, që i kishte përcjellë gjithnjë në këto zona, u drejtuan për Gurakuq e Fushë-Bixë. Nga partizanët asnjë nuk e dinte me saktësi vendin se ku do të shkonin. Komisari i kishte dhënë drejtimin qysh më parë Beqirit, i cili ecte në krye të kollonës me një pushkë të shkurtër italiane në krah. Kalonte shtigjet e rrugët e fshehta si të ishte ndonjë dhi e egër dhe si t'i dinte symbyllur. Beqiri bënte njëmijë dredha për të shpëtuar batalionin nga rrëthimi.

Në mesnatë kapërcyem Fushë-Bixën dhe muarën nga e majta dhe mbas disa orësh rrugë pa rrugë arritëm në pyll ndërmjet Orejës dhe Martaneshit, afër qafës së Xixllës. Përpara batalionit posa kishte arritur edhe shoku Enver me anëtarët e shtabit të shoqëruar prej një skuadre partizanesh. Pamja dhe fjalët e tija të prera elektrizuan menjëherë të gjithë partizanët, sado që ishin të lodhur e pa bukë. Enveri u dha shpirt e forcë të gjithëve në situatën më të vështirë. Shkëmbue disa fjalë të shkurtëra e

të prera me komisarin e batalionit dhe pastaj u vendosën disa roje në majë të shkëmbinjve, kurse të tjerët u shpërndanë në grupe për të fjetur. Por Enveri ynë nuk flinte. Qendronte në këmbë, veshur e armatosur, duke biseduar me anëtarët e Shtabit të Përgjithshëm.

Në dritën e zjarrit e të qiriut filloi të shkruante diçka; jepte udhëzimet dhe urdhërat e nevojëshme, preqatiste planet për të kapërcyer në jug, atje ku pritej udhëheqja e tij për të drejtuar sulmin e ushtrisë partizane kundër hordhive gjermano-balliste.

Kishim dy ditë pa bukë dhe s'kishim ku të merrnim, se barbaret fashistë me urën e zjarrit në dorë kishin grabitur e vrarë fshatarët, të cilët ishin fshehur nëpër pyje me gjithë fëmijë. Disa prej burrave e të rinjve kishin marrë aratinë, sidomos ata që ishin të lidhur me lëvizjen nacional-çlirimtare. Katundet kishin mbetur si të shkreta në ditët e para të operacionit. Njësitët partizane, që kalonin përmes pyjeve, dëgjonin pëshpëritjet e grave duke shtrënguar në gji fëmijët e vegjël, që qanin nga të ftotit.

Natën e dytë zu një shi i ftotit. Ujët na hyri deri në palcë; s'kishim ku të futnim kokën. Disa shokë u përpoqën të ngrenë ndonjë fletë çadre sa për partizanët e plagosur e të sémurë. E harruam fare urinë; buka përpara zjarrit u bë një gjë lluksi për të gjithë. Por ditën nuk mund të ndiznim asnjë lëmishte, se tymi mund të diktohej prej armikut. Secili priste natën me padurim për të terur rrobet, të cilat na ishin ngjitur pas trupit si me tutkall. Partizanët e udhëheqësit luftonin me urinë, me dimrin, me armikun, me vdekjen. Por qëndrojnë të papërkulur, se luftojnë për lirinë, për jetën.

Shiu binte pa pushim dhe shuanë zjarret tona. Ai shuaj e ne ndiz përsëri! Po në mëngjez mbeteshin vetëm thëngjittë e hiri që ishte ndërruar në baltë. Megjithëse binte shi për kiamet, disa partizanë gërhitin nüpër gjumë. Ishin kaq të raskapit, sa nuk e ndjeknin fare shiun që u binte përsipër dhe ujin që u shkonte nën të si rrëke. Në rëzë të një ahu të madh qëndronte Haki Stërmilli me një batanie nën kokë dhe një qiri në dorë. Mallkonte me gjithë fuqinë e tij, se donte të shënonë diçka. Por shiu e shponte edhe batanien dhe i pikonte mbi fletët e ditarit. Dha e dha e më në fund e mbylli fletoren se nuk ishte punë që bëhej.

Uria po na i shtrëngonte rrypat. Po, përpara shiut dhe të ftosh tit, të keqen e urisë! Një kasolle me kashitë atë natë do të ishte një pallat më lluksoz se «Hotel Dajti», ku tradhëtarët e ballit dhe të legalitetit kërcenin e pinin me pushtuesit gjermanë. Partizanët shtrëngonin grushtat me zemërim. Urrejtja dhe hakmarrja e drejtë rritheshin, forcoheshin dhe kalonin çdo kufi. Armiku fashist e

bashkëpunëtorët e tij duhej të paguanin gjithë këto mjerime, që i suallën popullit tonë.

Ishte errur mirë. Menjëherë u dha urdhëri të ndizen zjarre. Partizanët ferkuan duart nga gëzimi. Shiu kishte pushuar. Nëpër terr shokët gërmönin tokën me thonj se mos gjenin ndonjë gjethet ahu të thatë, por qe e pamundur. Atëhere hyri në punë çdo gjë: copa rrobeshtë shkyera, shami, mëngët e këmishës. Ndonjeri nxirrte ditarin se mos shkëpuste disa fletë për të ndezur zjarrin, po i vinte keq e prapë e shtinte në xhep.

Në këtë kohë dëgjohej zëri i rojes nga ana e majtë:

— Ndal!... Parullen!

— Vdekje Fashizmit!

— Liri Popullit!... Kaloni!

— Janë shokët tanë! — britën partizanët, mbasi kishin rrëmbyer armët. Veç kur dolli nga pylli një shok me një martaneshas. Ai mbante një thes të rendë në kurriz, kurse katundari tertiqëtë një sqap të lidhur me tarkuzë.

— «Sigurisht në thes do të ketë miell!» tha një partizan. Ash tu ishte. Të gjithë u gëzuan. Nuk është pak: një thes miell misri e një sqap, qenë një pasuri përrallore për ne! Kjo ishte dreka e daska e vetme mbas dy netësh për gati 100 vetë. Me këto ushqime kuzhineri filloj punën e tij. Kaçamaku me mishin e sqapit qenë gjostia më e madhe atë natë për partizanët; por edhe këto u terezitën me kursim të madh, se do të ruanim diçka për të nesërmen. Nuk dihej se kur do të piqeshim me bukën, e sidomos me mishin e sqapit.

Me të ngrënë darkën, shumë partizanë i kapiti gjumi. Netët e tjera, nga uria, nuk i zinte gjumi, porse sonte zorrët u qetësan dhe gjumi ishte i vërtmi ilaç për çlodhje.

Është mesnatë! Të gjithë flenë. Në këtë heshtje të madhe dëgjohen disa fjalë. Dikush çohet dhe shikon në këmbë komisarin politik të shtabit të përgjithshëm, shokun Enver Hoxha. Po ai a nuk lodhet? Pse nuk fle vallë? Po, edhe Enveri lodhet, dhe ai do të flejë, por i duron të gjitha me një heroizëm të pashoqe për të qenë gjithnjë roje dhe në krye të luftës së armatosur të popullit shqiptar. Rri zgjuar e përgjon mbi ne si babë e si udhëheqës, përgjon mbi të gjithë partizanët e Shqipërisë. Po bisedon me shokët e Shtabit për planin e udhëtimit të gjatë e të rrezikshëm në jug. Vendimet e tija janë të kjarta e të prera dhe këto mbushin me kurajo të pakufi zemrat tona. Është nderi dhe lumtëria më e madhe për partizanët, që do ta shoqërojnë udhëheqësin e tyre në këtë udhëtim plot rreziqe, sidomos kur të kalosh zonat e kontrolluara nga gjermanët e bandat e tradhëtarëve. Asnjë prej tyre s'e ka zënë gjumi nga gëzimi. Po sa partizanë e përcjellin shokun

Enver Hoxha? Dhjetë, njëqind, njëmijë... Nuk numërohen. Me Enverin janë të gjitha zemrat tona, të gjitha armët tona! Me Enverin është gjithë populli ynë, i madh e i vogël!

* * *

Sot në drekë mbaroi kaçamaku i fundit. Edhe oficerët englezë të ndërlidhjes, që kishin mbetur me njësitin, e shijuan kaçamakun tonë, megjithëse në bazën e Orejës ushqeheshin me çokollatë, që lëshonin aeroplanët me parashuta më shumë se armë e municione që nevojiteshin për luftëtarët tanë. Sa për çokollatë ne ja kishim harruar edhe emrin çokollatës.

Darka po afrohej dhe të gjithë shokët kishin rënë në hall. Unë ua ngula sytë mushkave, megjithëse dhe ato ishin tretur prej urisë. Por duhej t'i thernim pa tjetër se edhe bërtitnin e u bënë një trezik për bazën tonë. Më mbeti merak me mushkën e Fetah Ekmekçiu. Ajo ishte topolake dhe më e ngjallur se të tjerat. Fetaħut iu dhims, por thika e bëri punën e saj. Natën u ndezën zjarrret. Doemos mishi i mushkave u nda me bollëk; asnjë nga shokët nuk mund të ankohej se mori pak. Dikush e bënte copa të vogla duke e pjekur në shkop; dhe mua më kujtoheshin bërzollat që kisha ngrënë njëherë motit. Disa të tjerë e zienin nëpër kuti te-neqeje, të cilat zëvëndësonin gavetat tona. Nga uria nuk po e dali onim më shijen e mishit të mushkës nga ajo e sqapit. Natyrisht mëlçitë ishin, si të themi, gjeldeti; kujt i takonin këto, kishte miq për drekë ose për darkë.

Për tetë ditë mbaruam edhe me mushkat. Por tetë ditë nuk kishim parë bukë me sy. Edhe thërrimet nëpër çantat i shkundëm e i qëruam. Natën e tretë u larguam prej këtu. Nazistët na kishin ediktuar dhe na sulmuam në befasi afër mbrëmjes. Rojet qenë vendosur shumë afër dhe u vranë në pushkët e para. Britmat e tyre qenë i vetmi alarm për partizanët, të cilët mezi u preqatitën. Na kishin rrëthuar nga të tri anët duke zënë menjëherë shqembet. E vetmja rrugë tërheqje për ne kishte mbetur një lug, që të nxirrte në përruan e Xixllës. Disa partizanë shtinë kundër gjermanëvet, në përruan e Xixllës. Disa partizanë shtinë kundër gjermanëvet, derisa u tërhoqën shokët e sëmurë e të plagosur. Por plumbat e armëve automatike të armikut vinin si breshër, nga të cilët nambroni vetëm drurët e shpeshtë të ahishtës. Një nga skuadrat tona mori drejt Qafës së Xixllës, mbasi kapérceu përruan e rrëmbyeshëm deri në brez, kurse pjesa tjetër u drejtua në krahun e djathtë, nga Kosteja. Shju i ftohë binte si grykë shtambe. U err e u bë pus menjëherë. Nuk dukej gjékundi as rrugë e as kasolle. Ecnim pa ndonjë drejtim të caktuar drejt veriut. Në majë të një shkëmbi u ndalëm, sepse Maliqit, një të riu komunist prej Tirane,

i dhembnin shuajt e këmbëve, të cilat i ishin xhveshur e rrjepur si mish i gjallë e i kuq duke ecur zbathur. U shtrimë të gjithë, se nuk ecnim dot më. Ujët e shiut hynte në qafë e delte te këmbët si rrëke. Prapë u ngritëm, se dhe aty nuk qendrohej dot. Ec e ec dualëm në rrugë. Një partizan që kishte kaluar dikur andej pari, u kujtua se kjo rrugë të çonte në Martanesh. Ecën gati një orë e sa, kapercyem pyllin, pamë diçka të bardhë: ishte një stan. Mbajtëm vesh, po nuk dëgjohej asnijë zë. Dy partizanë i ranë derës, po nuk na u përgjegj njjeri. E shtymë. Dera ishte çelur, po brenda nuk kishte asnjeri. Menjëherë ndezëm zjarrin me bar të thatë dhe ca karthija, që gjetëm aty. U grumbulluam të gjithë rrrotull zjarrit e po tereshim. Kasollja na shpëtoi kokën, po zorrët përpëliteshin në bark, se mbetëm edhe pa mishin e mushkave. Në një dollap ishin tre kallinj misri, të cilët i pjesëtuam ndërmjet nesh dhe i hëngrem pa i pjekur. Pas pak gëryem edhe fundin e një korbulle, ku kishte mbetur ca gjizë posa gjezap. Gjizë Martaneshi thuaj më mirë! Mirëpo uria ishte më e fortë dhe e mundi gjizën e Martaneshit. U ndezëm pér ujë e dualëm të kërkojmë ndonjë burim. Por jashtë binte borë e madhe, krejt vendi pér rreth ishte zbardhuar. Doemos, kur s'ka ujë, të keqen e borës, megjithëse nuk e shuanë dot etjen tonë! Atë natë lodhja e mposhti urinë, dhe të gjithë shokët i zuri gjumi, veç njërit që rrinte roje.

* * *

25 dhjetor 1943. Natë. Fushë-Bixa dukej si çarçaf i bardhë. Bora ka shkuar deri në gju. Nuk dëgjohet kurgjë, veç ulërimës së ndonjë ujku të urishëm pér gjah. Në mes të natës disa këmbë zhyten në borën e fortë... «Zhup... zhup...» Askush s'ka kaluar andej. As gjermanët. Po cilët janë këta që udhëtojnë në mes të kësaj nate kaq të ftohtë e të egër? Janë ata që nuk tremben, as nga nata, as nga bora, as nga vdekja. Janë ata që luftojnë me tërbim kundër armikut fashist. Janë partizanët! Një skuadër fato-sash çan përmes Fushë-Bixës duke u drejtuar pér Orejë. E çajnë me radhë borën e trashë e të fortë, ndërsa komandanti shkon gjithnjë përpara. Në fund ka mbetur Maliqi, i riu komunist me shuajt e këmbëve të xhveshura, të cilat pikojnë gjak e skuqin borën e fortë!

U lodhën e u shtrinë të pushojnë, por të kapitur prej lodhjes dhe prej urisë, i mori gjumi si të ishin shtrirë në një dyshek me pupla, dhe s'kishte gjumë më të qetë e më të embël se ky. Komandanti i skuadrës e dinte një gjë të tillë; prandaj shtyri me bryl partizanin, që kishte në krah. Kështu u zgjuan shokët me radhë, por me vështirësi e mërzitje. Vetëm Maliqi nuk u çua. Menjëherë

u mblodhën për rrëth. E tundën, e thirrën, por ai nuk zgjohej më: kishte ngrirë, kishte vdekur! Edhe bula e fundit e gjakut, që i kishte pikuar, kishte ngrirë nën shuajet e xhveshura të këmbëve të tija të ngurosura si kallkan. Në mes të asaj nate shokët mbuluan me borë luftëtarin komunist, Maliqin. Në xhepin e tij gjetën një ditar të vogël. Deri këtu i kishte lënë shënimet e veta. «... Kemi tetë ditë pa bukë, kemi tetë ditë që po luftojmë me urinë, me vdekjen, me armikun... Por ne do të luftojmë për jetën, për lirinë tonë...»

Dhe partizanët e tjerë, shokët e Maliqit, e plotësuan ditarin e tij deri në fitoren e fundit. Cili do të guxonë të zbuste urejtjen tonë të drejtë? Asnjë. Kjo u ngul e do të mbetet në zemrat tona për gjithë armiqtë e lirisë së popujve!

MITRALIERI

Egremi ishte i ri komunist. Nuk i kishte mbushur edhe 16 vjeç. Me trupin e tij të gjatë e të shkathët ngjitej porsi dhi e egër nëpër shkrepat, ku nuk dukej asnjë rrugicë. Kishte një fytër ngjyrë gruri me rrudha, një gojë të vegël, dy buzë të holla, e flokë të zes. Dy sytë e zes i shkëlqenin me një gjallëri të çuditëshshme. Me çdo njeri fliste me guxim dhe për zgjuarësi nuk ja kallonte asnjë.

Megjithëse ishte më i vogli në moshë, numërohej ndër veteranët e batalionit. Qysh në aksionin e parë, kur zunë një mitraloz të lehtë «Breda», Egremi i mbeti merak.

— Shoku komisar, ma jep mua këtë mitraloz?

— Po ti nuk di ta përdorësh.

— E pse kam dalë partizan? Dhe nëqoftëse nuk di, do të mësoj në luftë! Po sa për mitralozin, të siguroj se kam për ta mësuar menjëherë.

— Mere pra, po me një kusht: të vrasësh sa më tepër fashistë!

— Për këtë mos ki merak, shoku komisar.

Egremi s'e zgjati më, po rrëmbeu mitralozin si hutë dhe e shikoi me vërejtje të madhe. Kthe e përkthe nga çdo anë. Férko e lëmo si një fëmijë. Aq e donte sa si ta kishte shok e vëlla! E ashtu e kishte me të vërtetë, sidomos tashti që ishte në luftë. Për dy ditë e mësoi ta përdorë aq mirë, sa e zbërrhente dhe e mbërrhente symbylltas. Asnjëherë s'e linte pa e pastruar me vaj. Sa herë që qendronte batalioni në ndonjë katund për të pushuar, do të kërkonte vaj për mitralçzin e tij. Kutinë e mbante gjithnjë plot. As batalioni nuk harxhonte aq vaj, sa donte vetëm mitralozi i Egremit.

* * *

Nga Martaneshi partizanët po drejtoheshin për Gurakuq. Paraohoja sa kishte arritur në qafën e Xixllës. Pylli i dendur e zinte

pjesën kryesore të kollonës, e cila kishte mbetur mjaft prapa. Komandanti, që ishte me pararojën, u thotë partizanëve:

— Do të qëndrojmë pak këtu, sa të afrohen shokët.

— Shoku Komandant, — foli Eqremi, — a ta provoj mitralozin?

— Pse, mos ke frikë se të ngec? A po e ke lënë pa pastruar?

— Besa, mbrëmë e pastrova dhe e leva me vaj; si nuse me tel e kam bërë. Ja, shiko, si vetëtin përjashta! Shiko dhe tytën përbrenda si shkëlqen!

— Pa tjetër do të kesh mërzitur ndonjë katundar të varfér. Ku e ke gjetur vajin?

— Ke Ram Dervishi: E bën vetë, shoku komandant, se është agai i Martaneshit. Le që vajin nuk e hëngra vetë, mitralozit ja dhashë. Do të hajë edhe ky i shkretë; bukë e ujë nuk do, po këtë pikë vaj ma kërkon!

Komandanti bëri buzën në gaz.

— Mirë pra, provoje!

Eqremi i shtiu krahun me të shpejtë, u shtri barkas dhe mori nishan, mbasi e kishte bërë gati pér zjarr. Me sa qejf ja shtypi sumbuliën. Ishte hera e parë që po shtinte me atë mitraloz. Sytë i shkëlqenin nga gëzimi, sikur po luftonte me të vërtetë.

Krismat e para të mitralozit oshëtinë në krejt pyllin përqark. Ja thoshte, si bilbil e si gjinkallë me dy krisma. Pér pak ditë Eqremi ua mësoi të gjithë partizanëve të kompanisë. Po asnjerit nuk ja lëshonte në dorë mitralozin.

Natën nëpër gjumë çonte dorën me trishtim te koka, ku e mbante zakonisht, se mos ja merrete kush. Po, kur gishtat preknin tytën e ftohtë të mitralozit, i shkrihej zemra menjëherë. Bënte buzën në gaz dhe fliste me vete:

— Këtu qënka gjinkalla ime e dashur!

— Mos e trazo mitralozin e Eqremit! — bërtisin disa partizanë, kur e shikonin duke fjetur me të nën kokë, kastile pér t'i prishur gjumin; veç kur zgjohej Eqremi me vrull duke lëshuar sytë menjëherë ke mitralozi. Mbasi sigurohej mirë se e kishte pranë, e fërkonte dhe një herë me dorë, mbështeste kokën mbi të dhe flinte përsëri.

* * *

Porsa arrijnë partizanët në Qafë, pararoja u nis. Kur dualën në Bixë, filloi shi pér kiamet. Pér më se dy orë udhëtuan nëpër atë tufan të madh. Furtuna e përplaste me vrull shiun e ftohtë në ftyrat e partizanëve. Por ata ecnin me guxim përpara. Kur arritën në Gurakuq, ishin bërë pellg. Ujët u kishte hyrë deri në palcë,

dhe rrobet iu peshonin më tepër se trupi. Anëtarët e këshillit i ndanë nëpër shtëpi.

Eqrem Dylgjeri e kishte zët të shkonte nëpër shtëpitë e agalarëve.

— Ata janë si mësalla me dy faqe! — u thoshte gjithnjë shkëve të kompanisë. Nga të fryjë era, kthejnë gunën. Sa inat më vjen, kur shesin fodullëk me tokën e pasurisë që kanë vënë me djersën e bujqve të shtypur!

Eqremi nuk i erdhi mirë, kur i takoi një herë radha të shkonte ke Islam Canga. Këtë e urrente për vdekje, se shitej si partizan. Nga ana tjetër Islam agai jepte e merrte me tradhëtarin Shefqet Vërlaci, të cilin e kishte mik të ngushtë. Bile para disa muajsh kishte gjetur në shtëpinë e tij disa ballista. Po sidomos në fillim të operacionit të dimrit e detyroi katundin të lidhë «itifik» për të mos i qasur partizanët nëpër shtëpi, se gjoja do t'i digjin gjermanët, kurse këtij i vinte për hosh vetë, mbasi ishte ballist kokë e këmbë.

— Vdekje fashizmit! — përshëndeti me zë të fortë Eqremi, — kur u fut në dhomë bashkë me skuadrën e vet.

— Liri popullit! — u përgjegj Islam agai me gjysmë zemre. Ta merr mendja, atij nuk i pëlqente liria e popullit. — A doni bukë, o çuna? — foli me majë të buzës, mbasi partizanët ishin ulur rrëth vatrës.

— Bukë po se po, por më parë duam zjarr. A e shikon se jemi laguri?

Agai nuk u tund vetë, po urdhëroi shërbëtorin e tij. Shërbëtori ishte një djalë i ri me disa rrobe të shqyera, ku s'kishe ku të lidhje kokrrën e kripës. Ky solli një krahë karthija dhe disa dru të trasha dushku, të cilat Eqremi i hodhi të gjitha në zjarr. U bë një flakë e madhe, dhe oxhaku nisi të kërcasë si ai i një vaporit. Zjarr katundi, thuaj më mirë: dru pa kursim e digj me bollëk. Por agai vështron te shtrembër me bishtin e syrit; edhe drutë i dhimbsheshin, megjithëqë i kishte në prakun e derës!

Partizanët u terën e u ngrohën nga kurrizi, por barku akoma mërdhinte.

— Bukë, Islam Aga, — foli Eqremi, — se shokët janë të ladhur e do të flenë.

— Sa vetë jeni?

— Shtatë, — foli një partizan.

— Jo, ja priti Eqremi me të shpejtë, po tetë ishalla!

— Pse tetë? — thotë Agai — Unë shtatë shoh këtu.

— Po këtë nuk e fut në hesap? — ja ktheu Eqremi duke treguar me gisht mitralozin, që kishte mbështetur për muri.

— Edhe ky dashka bukë?!

9/1.

37884

— Bukë jo, po vaj! — Dhe i lëshoi në dorë kutinë e vajit, që e mbante gjithnjë të varur në rrypin e pantallonave. Mua nuk më hahet buka, po nuk i dhashë vaj mitralozit. Ky s'ka gojë të kërkojë gjë, por unë e kam shok dhe e kam kujdes.

Desh s'desh, Islam Agai e mbushi kutinë me vaj. Eqremi e kuptoi se nuk i erdhi aspak mirë dhe i foli me një ton serioz.

— Ty ndofta të dhimset vaji për mitralozin tim, por mua jo, se ky na siguron kokën dhe do të vrasë fashistët!

U shtrua sofra. Partizanët hëngren bukë e ranë të flenë pas zjarrit. Po Eqremi nuk flinte pa fshirë mitralozin, të cilin e zbërtelu, e bëri copa-copa dhe e pastroi vegël për vegël deri ke ato më të voglat.

Disa nga partizanët gërrhitnin. Edhe shërbëtori kishte rënë të flinte në një qoshe të dhomës. Por s'e kishte zënë gjumi. U ngrit dhe erdhi pranë Eqremit duke shikuar me kureshtje të madhe veglat e mitralozit të zbërthyer.

— Si të quajnë? — e pyeti Eqremi.

— Seit Avdiu.

— Prej nga je?

— Prej Martaneshi.

— Sa kohë ke që shërben ke Islam Agai?

— Plot katër vjet.

— E sa të paguan?

— Njëzet napolona e një palë rroba në vit dhe bukën. Puna e rendë këtu m'i ka grisur e shqyer krejt rrobet dhe gjunjët më kanë dalë jashtë. Mirëpo agait i del në shpinë të dorës,është kurnac i madh dhe nuk do të më presë një palë të tjera.

— Mirë ta bën, kur të gjen kokën. E pse rri ti për një copë bukë, të cilën e ke paguar njëmijë herë më tepër?

— E ku të shkoj?

— A vjen me ne? Do të jemi shokë dhe do të luftojmë së bashku kundër fashistëve. Ti e di se fashistët kanë pushtuar vatanin tonë, na kanë grabitur lirinë, tokën e pasurinë. Ata po na internojnë, po na burgosin dhe do të na vrasin shokët; prandaj ne jemi ngritur, të luftojmë për liri, t'i vrasim fashistët dhe t'i shpëjtim prej këtej! Ti je i ri, dhe do të bëhesh një partizan trim; do të jesh municioneri im, dhe unë do të ta mësoj shumë shpejt përdorimin e mitralozit. A ke qejf të marrësh një mitraloz?

— Po besa, shumë qejf kam.

Gjithë natën Eqremi nuk bëri punë tjetër, po zbërtuhe e mbërrthe mitralozin bashkë me Seitin, deri sa e mësoi dhe ky fare mirë. Në mëngjes herët skuadra e Eqremit po dilte nga shtëpia e Islamit. Agait me një partizan të ri më tepër.

— Po ti Seit, ku shkon? — e pyeti agai duke vrënjtur vetrat.

— Partizan, me shokët e mi! Mjaft e durova shtypjen tënde!

— Nuk ka më sylesha që të punojnë për një kothere bukë përfytyrën tënde, — ja priti Eqremi me inat.

Kur u mblohdhën në krye të katundit, ku është një pyll i madh gështenjash, komisari i batalionit e përqafoi partizanin e ri dhe Eqremit i shtrëngoi dorën duke e lavdëruar në sy të gjithë shokëve si agjитatorin më të mirë për shtimin e radhëve të batalionit.

Gjatë operacionit të madh të dimrit, të gjithëve na humbi nga një plaçkë, por Eqremit asnjë. Tri plaçkat më të vlefshme që kishte i ruante si sytë e ballit dhe nuk t'i jepte kurër: mitralozin, yllin partizan dhe një shall të kuq prej leshi.

Shokët e ngisnin shpesh herë.

— Mirë se plaçkat e tjera të duhen për vete, po shallin pse nuk na e fal neve?

— Jo, jo, as shallin nuk e jap. Më duhet për vete se bën ftohtë këtu në mal. Dhe ecte serbes në krye të batalionit me mitraloz në krah; pas atij vinte partizani i ri, Seiti, i cili mbante arkën e municionit dhe karikatorët.

Rrugës bisedonte me zë të ulët me shokun e tij.

— Seit, a dësheron të jesh municioneri im, sa të kapish edhe ti një mitraloz nga fashistët?

— Po besa, shumë qejf kam. Edhe kur të rrëmbej unë një mitraloz, dua të luftoj me ty në një kompani!

Të dyve u shkrepëtinë sytë nga gjëzimi. Shtrënguan duart me njëri tjetrit e dhanë besën. U bënë dy shokë lufte!

* * *

Ishte fundi i shtatorit të vitit 1944. Divizioni i parë kishte kaluar Shkumbinin për të çliruar katundet dhe qytetet e Shqipërisë së veriut.

Në katundin Gjinari bëhej festë e madhe. Burra, gra e pionerë, që ishin larguar ilegalisht nga qyteti dhe katundet për rreth, po mblidheshin aty për të festuar krijimin e një brigadë të re të ushtrisë nacional-çlirimtare, të Brigadës XVII.

Gjithsecili kishte sjellë diçka me vete. Gratë e vajzat e qytetit kishin sjellë këmisha, kapele partizane, rrobe dhe èmbëlsira për partizanët; kurse katundarët, çorape leshi dhe burrat kishin ardhur me lopë, dhen e dhi. As për dasmë e as për ndonjë rast tjetër nuk kishin sjellë kaqë dhurata, po për brigadën e re donin të falnin çdo gjë, mbasi ata kishin dhënë bijtë e tyre, gjakun e gjakut të tyre.

Në majën e kodrës, ku është shkolla dhe sot, vlonin këngët e luftës. Ishin partizanët e batalioneve, të cilët kishin filluar të mblidhen nga krahinat më të largëta që me natë. Më tutje disa bënин ushtrime, kurse një palë të tjerë pastronin pushkët e mitralozët.

Fusha e kuqe u ndërrua në një kamp të vërtetë ushtarak. Për së gjati kërcisinin zjarret, ku të rinxjtë katundarë përdridhnin mishrat në hell. Shokët e qytetit, me disa vegla muzikore, formuan menjëherë orkestrën, dhe mbas buke nisën këngët dhe vallet partizane e vendçë. Asnjëherë Gjinari nuk kishte parë një lëvizje e një gjallëri kaq të madhe.

Lajmet e fitoreve të Divizionit I dhe II në rrethet e Tiranës e në veri kishin përtrirë edhe pleqtë e katundit. Të gjithë kishin besim se do të shikonin me siguri çlirimin e shpejtë të atdheut nga pushtuesit gjermanë e nga tradhëtarët e vendit.

Në orën katër pas dite po binte buria për grumbullimin e batalioneve. Brigada kishte marrë urdhër të kapërcente Shkumbinin për të bërë pozicionet në rrugën Elbasan-Tiranë, në sektorin e Krasës dhe të Ibës.

Një mori njerëzish shkonin e vinin në fushën e kuqe. Nënët e burrat ndaheshin me djemtë e tyre. Motrat përqafonin vëllezërit. Këtu ishte dhe Eqrem Dylgjeri. U përqafua me një shok të aktivit të tij, ku kishin punuar kaq kohë në qytet dhe kishin bërë kaq akcionë së bashku. Nuk kishte ndryshuar aspak: zeshkan, i gjallë e trim, ashtu si kishte qenë në batalionin e Çermenikës gjatë operacionit të madh të dimrit.

Shoku i aktivit e pyeti:

- E paske lënë Çermenikën, Eqrem?
- Mjaft me batalione! Tashti do të luftoj me brigadë!
- Pse më dukesh pak i mërzitur?
- Më muarën mitralozin.
- Kush?

— Shtabi i brigadës. Ma kanë përzier me armët e tjera dhe tashti do t'i ndajmë barabar nëpër batalionet e ndryshme. Po unë kam frikë se nuk do të më takojë më mitralozi im.

— Për këtë mërzitesh? Sigurisht shtabi do të të japë një tjetër!

— Jo, jo! Unë do të desha mitralozin e parë. Me atë kam qenë shok i pandarë qysh në fillim, sidomos gjatë operacionit të dimrit; na ka shpëtuar kokën dhe ka vrarë shumë ballistë e gjermanë. Po me atë mitraloz desha të luftoj dhe në brigadë deri në fund!

vendçë — sipas zakonit të vendit.

Në këto bisedime e sipër ishin afruar ke armët. Aty ishin radhitur të gjitha armët e mitralozët. Aty ishte dhe mitralozi i Eqremit, i cili vetëtinte nën rrezet e diellit.

Ata që nuk e njihnin luftën e popullit tonë ndoshta habiteshin me gjithë ato armë. E kush? Partizanët tanë, që e nisën luftën çlirimtare «me një torbë me fishekë e një dyfek», arritën të kenë edhe armë, edhe mitraloza, edhe murtaja, edhe topa! Ku i gjetën gjithë këto armë e municione, kur s'kishin as depo, as fabrika? Po, i gjetën edhe depot, edhe fabrikat! Në luftë e fyt për fyt me pushtuesit italo-gjermanë e tradhëtarët, fituan çdo gjë, u armatosën deri në dhëmbë.

— Nuk kam pushkë, — thoshte një ditë Dervish Kumrija, një partizan i vogël nga katundet e Shpatit, përpara komisarit të brigadës. — Më vjen turp të shkoj pa pushkë pas batalionit. Të gjithë shokët më tallin: «Ti Dervish, rri në kuzhinë ose në infermeri! Por unë s'kam ardhur të rri as në kuzhinë, as në infermeri. Unë dua të vras gjermanë e tradhëtarë, se ata na dogjën katundin, na grabitën dhe më vranë babën! Unë dua të vras sa më shumë fashistë, që të marr hakun e të çirohemi sa më shpejt!

— Sigurisht nuk është mirë që një partizan të rrijë pa pushkë! — u përgjegj komisari, — po si t'ja bëjmë?

— Ja ku janë gjermanët në Papër! le të vijë një natë me kompaninë tonë të sulmojë gjermanët edhe Dervishi dhe të rrëmbejë ndonjë automatik të mirë, — tha Eqremi. — Edhe Seit Avdiu ishte municioneri im, por kur kaluam Shkumbinin ndërmjet Labinotit dhe Polosit të vogël, goditën një maqinë gjermane. Me këtë rast Seiti mori një mitraloz «tampërr».

Kështu u armatosën partizanët tanë trima.

Në mes të armëve, që ishin përpara batalioneve, Eqremi njo hu mitralozin e vet.

— Ja ku qenka gjinkalla ime e dashur, — foli me gjësim. — Ah, sikur të luftoj dhe një herë me të, dhe s'dua më gjë tjetër.

Kur po nisej brigada për të zënë pozicionet e caktuara nga komanda, Eqremi u përqafua dhe një herë me shokun e aktivit. Ishte caktuar komandant i një toje në kompaninë e parë të batalionit III. I tregoi me mburje mitralozin e tij, të cilin e kishte hedhur në krah. Donte të çmallej akoma me shokun e tij të dashur, ta pyeste për aktivin, për të rinjtë e tjerë. Por batalioni u nis. Atëhere u ndanë. Eqremi e'shikoi me sytë e tij të fortë që i shkëlqenin nga besimi në fitoren dhe ngriti me fuqi grushtin përpjetë. Edhe kur u largua, kthente kokën pas dhe nuk ja ndante sytë, derisa kollona e batalionit u fut në një pyll dhe nuk shihej gjë më. Për herën e fundit hoqi shallin e kuq nga qafa dhe e tundte në ajër si flamur!

* * *

Një kollonë e madhe gjermane tërhiqeje nga Greqia nëpër Korçë dhe Elbasan. Shtabi i divisionit kishte marrë informata të sigurta se kollona armike do të drejtohej për Tiranë që të tërhiqte garnizonin gjerman, i cili kishte mbetur i rrrethuar nga forcat e Brigadës I e IV.

Në mes të natës arriti një korier tjetër nga Shtabi i divisionit. Urdhëri i Komandës së Përgjithëshme ishte i kuartë dhe i prerë: «Asnjë forcë gjermane të mos kalojë për Tiranë. Të pri shen të gjitha urat. Kolona armike të ndalet, të rrrethohet dhe të asgjësohet me çdo kusht».

Forcat e Divisionit I kishin rrrethuar kryeqytetin, i cili pritej të çlirohet nga dita në ditë. Korierët e shtabit të divisionit fluturonin sa në një brigadë në tjetrën. Mitralozët, mortajat dhe topat plasnin dhe buçitnin mbi kodrat rrreth qytetit.

Partizanët luftonin si luanë rrugë më rrugë, shtëpi më shtëpi, dritare më dritare me granata, me thika, me grushta! Ata po shkruanin me gjak epopenë më të madhe të luftës nacional-çlirimtare: çlirimin e Tiranës.

Në këtë betejë të përgjakëshme po matej teknika moderne me vullnetin e çelnikët të njeriut të ri. Këtu po matej trupi vigan i gjermanit me njeriun e ri të Kurveleshit, të Pezës, të Mallakastës, të Skraparit, të Mokrës, të Shpatit, të Martaneshit.

* * *

Çdo pëllëmbë e qytetit çlirohet me gjakun e shtrenjtë të partizanëve tanë trima. Po mbusheshin 19 ditë lufte epike për çlirimin e kryeqytetit. Asnjë partizan e udhëheqës nuk kursente as jetën e tij në këto çaste vendimtare. Bjtë e shtrenjtë të popullit, që rriti dhe edukoi Partia me shpirtin revolucionar, binin një nga një në vijat e para të zjarrit. Ata e dinin se jeta është shumë e shtrenjtë. Ata e dinin se njeriu një herë vjen në botë dhe e do din shumë jetën, por ata e dinin gjithashtu se në këto çaste nuk mund të kursehej jeta. Ata luftonin dhe binin si heronj për t'i dhënë lirinë popullit, prandaj ata kanë gjithë lavdinë e kombit dhe të Partisë.

Po binin në fushën e nderit shokët tanë më të shtrenjtë. Por edhe gjermanët vriteshin me shumicë. Forcat e tyre u mbyllën në një hallkë zjarri të fortë, nga e cila nuk shpëtoi asnjë i gjallë.

Partizanët shpëtuan shtëpitë tona, pallatet, zyrat, centralat e elektrikut, fabrikat, minierat, jetën e qytetarëve, ata cliruan zemrën e atdheut, kryeqytetin.

Batalioni III i brigadës sonë kishte zënë pozicione në Ibë. Në Mushqetë e Bërzhitë do të zhvillohej beteja vendimtare kundër kollonës gjermane, që përpiquej të çante rrugë për Tiranë. Tri ditë e tri net u ndez lufta me tërbim. Gjermanët me humbje shumë të mëdha mezi mundën të ecin nga Mushqeta në Bërzhitë. Këtu filloj një sulm i ashpër e vendimtar kundër forcave të armikut. Të gjithë partizanët sulmuan në xhade me granata dhe u kapën fyt për fyt me nazistët. Nuk luftohej dot as me pushkë, as me mitraloz, por me qytat e pushkëvet dhe me grushta.

Në këtë kohë një skuadër armike u përpoq të zinte kodrën e Ibës për të siguruar të paktën krahun e djathtë të kollonës. Po aty ishte Eqremi me mitralozin e tij, që këndonte pa pushim si gjinkallë. Kishte mjaft kohë që dëgjohej krisma e tij. Veç kur në minutën e fundit të luftës u ndal: diçka i kishte ndodhur. Megjithatë ushtarët e skuadrës gjermane s'e zunë dot kodrën dhe u vranë që të gjithë.

Kolona armike nuk mundi të kalojë për Tiranë. Forcat e saj u asgjësuan krejt duke lënë një sasi të madhe materiali në duart e partizanëve. Tani ata ishin të gjithë në xhade dhe grumbullonin me krenari materialin dhe robërit që kishin zënë në këtë luftë.

Urdhëri i komandantit ishte zbatuar.

Buritë ushtuan nga të katër anët. Batalionet u mblohdhën rresht në xhade duke u drejtuar nga Tirana. Shtabi i Brigadës po bënte apelin. Në luftë na kishin mbetur mjaft shokë, ndër të cilët edhe komisari i Batalionit III.

Komandantët e batalioneve jepnin raportet e tyre. Po kush mungonte tjetër? Në apelin e batalionit të III u dëgjua një emër:

— Eqrem Dylgjeri!

Askush s'u përgjigj. Eqremi mungonte. Një trishtim ua shpoi zemrën gjithë shokëve. Menjëherë u ngjitën në kodrën e Ibës. Atje në majë të asaj kodre, kishte mbetur i vrarë Eqrem Dylgjeri dhe kishte rënë sipër mitralozit të tij. Giaku i ngrohtë akoma i kujllonte nga balli përmbi faqet. Mezi ja shkëputën duart nga mitralizi, hekurin e ftohtë të të cilit ato duar nuk e ndienin më si dikur në Çermenikë, kur e preknin dhe e limonin ngadalë nëpër gjumë me frikë se mos ja merrte njeri. Këtë herë Eqremi ishte ndarë përgjithmonë nga mitralozi i tij, nga shoku më besnik i luftës. Por këtë herë ai u nda përgjithmonë edhe prej nesh dhe u fut në vargun e madh të dëshmorëve që ranë për çlirimin e atdheut!

KORIERI I BATALIONIT TONË

Nëntor 1942. Atë natë do të botohej pa tjetër komunikata. Të nesërmen ishte festë për të gjithë partizanët. Stalini i madh do të lëshonte urdhërin e ditës për fitoren e shkëlqyer të Ushtrisë së Kuqe në Stalingrad. Po në shtëpinë e teknikës së qytetit, ku punojnë tre shokë të Partisë, radioja është prishur; dhe në atë kohë nuk mund të merrej ndonjë tjetër. Ishte vonë. Ora kishte kaluar gjashtë. Karabinierët italianë qëllonin këdo që mund të kalonte rrugës.

Shoku Tomor Sinani, sekretari politik i komitetit qarkor të Partisë, një djalë i shkurtër dhe i shëndoshë, por shumë energjik, fliste me gjallëri:

— «Sonde duhet ta botojmë me doemos komunikatën. Nesër fashistët do ta blokojnë qytetin, do të kontrollojnë të gjitha lagjet. Po zëri i Partisë sonë do të buçasë dhe do të përhapet si rrufe edhe në mes të reaksionit më të zi!» — Petro Kati, një djalë minoritar nga Dropulli, me trup të gjallë e me lëkurë të verdhë, ishte kërrusur pranë radios duke u munduar ta ndreqë me çdo kusht. Si përgjegjës i teknikës e vriste ndërgjegjja më shumë se të tjerët. Shoku Jorgji Dilo, komandant i njisiteve guerile të qytetit, me trupin e tij gjigand, qendronte sipër radios dhe kërcellonte dhëmbët prej zemërimit:

— «Sonte shoku Stalin lajmëron një nga fitoret më të mëdha të Ushtrisë së Kuqe, kurse ne s'mund të shtypim një komunikatë për t'ja treguar popullit» — dhe me grushtin e tij të madh dhe të fortë desh ta bëjë copë-copë radion e mallkuar.

Në këtë çast trokiti çekiçi i portës tri herë.

— Kjo është parulla jonë! — foli Jorgji.

— Do të jetë ndonjë shok! — E me dhjetëshen e turqijes në dorë, që e mbante gjithmonë me vete, shkon të hapë derën.

Një djalë i ri, që nuk mund të ishte më tepër se 17 vjeç, hyn brenda. Kishte një trup të gjatë e të fortë si atlet, një fytyrë ezmëre, dy sy të zez e të mëdhenj me vetulla të trasha e të bashkua-

ra në mes. Dy buzë të trasha mbulonin dhëmbët e tij të mëdhenjë e të bardhë. Trupi dhe vështrimi i tij tregonin fuqinë dhe guxmin, që i ziente përbrenda. Xhaketa kish një arnë të gjatë në brylin e djathtë dhe pantallonat sport i vareshin deri në kërcitë e këmbëve. Porsa u fut në dhomë, ngriti grushtin e fuqishëm dhe përshëndeti:

— Vdekje fashizmit, shokë!

— Liri popullit! — U përgjegjën të gjithë.

— C'kemi ndonjë lajm? — pyeti Jorgji Dilo, që e njihte që më parë.

— Rrugët janë mbushur me patrulla karabinierësh sa mezi erdhë deri këtu. Si duket nesër do të kemi telashe... Po kush është shoku Tomor Sinani?

— Unë! — foli sekretari politik i Komitetit Qarkor të Partisë.

— Hamdiu më ka dhënë një letër urgjente, — shoku Tomor!

— foli i riu me guxim dhe nxori nga çorapi zarfin e mbyllur. Tomori e hapi me nxitim dhe lexoi:

— «Letër-lidhje. Syrja Dylgjeri, lindur në katundin Belsh, vjet 17, student i klasës II normale. I ri komunist i vendosur dhe i provuar në shumë aksione të rrezikëshme. Trim dhe luftëtar i patrembur. E do dhe punon me mish e me shpirt për Partinë. Për Komitetin Qarkor të Rinisë Komuniste të Elbasanit Alqi Kondi».

Tomorit i shkëlqyen sytë nga gjëzimi. Alqi kishte edukuar një të ri komunist, që do ta kryente më së miri detyrën e korierit të batalionit, sidomos për ta lidhur më mirë e me siguri me bazën e teknikës. Me dorën e tij të fortë shtrëngoi dorën e Syrjait dhe e përqafoi me atë shpirt e dashuri që dinë të përqafojnë më fort komunistët.

Ky gjëzim zgjati për pak minuta. Po pastaj të gjithë filluan të mendohen për nxjerrjen e komunikatës. Si të mos e nxirrin? Ishte gazeta e përditëshme e Partisë, që i tregonte popullit tonë fitoret e Ushtrisë së Kuqe të lavdishme dhe sukseset e forcavet partizane në Skrapar, Pezë, Mallakastër, Mokër, Çermenikë, Dibër e kudo.

Në Elbasan, si në çdo qytet tjetër, komunikatat përhapeshin në mënyrë ilegale. Nga baza kryesore, ku shtypeshin me fshehtësinë e kujdesin më të madh, shpërndaheshin në disa baza të tjera, ku i merrnin anëtarët e Partisë, të rinjtë komunistë, pionerët, gratë dhe i përhapnin me të shpejtë në të katër anët e qytetit, deri në fshatin më të largët.

Syrjai dëgjonte me vërejtje bisedimet e shokëve të Partisë. Sytë e tij të gjallë kërkonin të çfaqnin diçka. Zemra e tij guximtarë në këtë çast kaq me rëndësi po i plaste në krahëror. Donte të fliste, dhe më në fund foli, ashtu si flasin të rinjtë komunistë:

— Shokë, dua tē çfaq edhe unë një mendim!
— Çfarë? ... Folë! — u përgjigj Tomori.

— Kam një radio tē mirë në shtëpi. Do tē shkoj ta marr; tē botohet komunikata e Partisë sonë!

— Po si do tē kalosh rrugës? A nuk ke frikë? Rrugët janë zënë nga patrullat! — E me tē vërtetë deri aty dëgjoheshin grupet e çizmeve tē rënda tē ushtarëve armiq, tē cilët atë natë u shtuan edhe më tepër.

— Prej kujt tē kem frikë? — foli Syrjai me trimëri. Unë jam i ri komunist. Edhe mua më ka edukuar Partia tē mos trembem përpara asnjë rreziku.

— Mirë pra, shko, por me kujdes!

Syrjai nuk priti t'ja përsëritnin fjalën. Çeli portën dhe dolli me tē shpejtë në rrugë. Ishte errët pus. «Sa mirë është kështu, — thoshte me vete, — rojet nuk do tē më diktojnë aq lehtë!»

Ke çesmja e re, ku kryqëzohen katër rrugët, ruanin poshtë e përpjetë dy karabinierë me pushkë në krahë. Syrjai kaloi rrëzë mureve, ku errësira ishte më e madhe. Priti pak, deri sa rojet u futën prapa çesmës, dhe rrëshqiti, si hie në rrugicën e Xhyrës. Po gishtin e mbante në këmzën e revoles, tē cilën e kishte në xhep gati pér zjarr. Kaloi me mjeshtëri dhe një patrullë tjetër ke Namazgaja dhe u fut në shtëpinë e së motrës. Nuk trokiti fare në portë. Nuk donte ta dëgjonte as e motra, as fqinjët, po u ngjit në murin e ulët tē rrugës dhe zbriti në kopsht. Dera që lidhët këtë me oborrin ishte çelur. Syrjai u gëzua shumë, se arriti deri këtu pa asnjë zhurmë. Çelsin e dhomës e kishte me vete. Hapi ngadalë derën. Shtiu radion në thes, punë që e kishte bërë edhe herë tē tjera, e hodhi në krah dhe dolli.

Kthimi ishte dhe më i rrezikshëm. Tani nuk fshihej dot aq lehtë nëpër hijet e errëta, rrëzë mureve dhe aq më keq se nuk mund tē vravonte me peshë në shpinë. Shokët e teknikës prisnin radion me padurim që tē preqatitnin komunikatën speciale. Dhe ai ka premtuar se do t'ua sillte pa tjetër. Ekte me kujdes në mes errësirës. Mendohej pér shumë gjëra ... Po çfarë? Një mendim zotëronte mbi tē gjitha: Në shpinë mbante një vegël tē çmueshme, tē cilën shokët e prisnin me padurim, pér tē dëgjuar urdhërin e ditës së Stalinit tē Madh! Atëhere guximi i tij rritej, forcohej, kallonte çdo kufi! Këtë radhë «beretën» e nxori nga xhepi dhe e mbante në dorë me gishtin në këmbëz.

Ke Namazgaja u dëgjua një britmë e fortë «Alt!» Pastaj një krismë pushke ... Pastaj edhe një tjetër. Tre shokët e Partisë në bazën e teknikës, ku prisnin me padurim Syrjanë u trembën se mos i ndodhi gjë. Po mbas dhjetë minutash, kur trokiti dera, iu shkruj gjaku menjëherë.

— Erdhi! — briti Tomori me gëzim.

— Erdhi! — ja priten shokët e tjerë duke kërcyer nëpër dhomë. Kush e kush donte ta përqafonte Syrjanë më i pari. Ndonjeri e shikonte se mos ishte plagosur.

— Nuk kam kurgjë! — u tha shokëve. — Erdha shëndoshë si molla. Ja dhe radion e prura! — Dhe vu me kujdes thesin përtokë.

— A të diktuan karabinierët? — e pyeti Tomori.

— Po, por shumë larg. Shtinë dy herë me pushkë kundër meje, por si duket patën frikë të më ndjekin. Pastaj unë u largova me të shpejtë dhe rrugicë më rrugicë i humba gjurmët.

Petro Kati nuk kishte kohë të humbte me Syrjanë. Edhe dy minuta donte ora e transmisionit. Vu menjëherë prizën e radios. Atë çast u ndez drita e vogël përbrenda. Ishte ora tetë e gjysmë. Akrepi u drejtua në një pikë. Menjëherë u dëgjua një zë, një zë i fuqishëm dhe i njohur, që kumbonte çdo natë si kushtrim lufte përtë gjithë popujt e shtypur të botës. Fliste radio-Moska. Po jepte në gjuhën italishtë urdhërin e ditës që Stalini i Madh i drejtonte Ushtrisë së Kuqe përfitoren e Stalingradit. Zëri i topave, që buçtinin në Moskë përnderin dhe lavdinë e Ushtrisë së Kuqe ka-përcente të gjitha hapësirat. Ky zë vinte deri ke ne, hynte në zemrat tonë. Ne jetonim me gëzimin e fitores së madhe të popujve sovjetikë. Kështu grumbullonim fuqi të reja përtë ta forcuar dhe më tepër luftën tonë nacional-çlirimtare.

Tomori, Jorgji dhe Petroja u bashkuan kokë më kokë. Dëgjojnë me qetësi të madhe, aq sa kujton se as frymë nuk marrin. Syrjai afrohet të kuptojë ndonjë fjalë. Po i vjen plasje, se nuk e merr vesh gjuhën, vetëm kur përmendet Stalini, i lëviz gjaku me shpejtësi. Fityra dhe sytë e tij elektrizohen, sa herë që dëgjon emrin e Stalinit të Madh.

Petro Kati shënon fjalë përfjalë urdhërin e ditës me shpejtësi të çuditëshme. Syrjai mundohet të kuptojë diçka edhe nga shënimet e Petros. Është e pamundur. Petroja nuk shkruan fjalë po vëç shenja, shenja, shenja... të cilat vetëm ai mund t'i lexojë.

Në fund të lajmeve foli Tomori:

— Sa njerëz ka në botë, që dëgjojnë me besim të patundur fjalët e Stalinit përfitoren e Ushtrisë së Kuqe të lavdishme? Sa njerëz afrohen sonde, si ne kokë më kokë, pranë radiove përtë dëgjuar urdhërin e ditës të shokut Stalin, udhëheqësit të madh të popujve sovjetikë! Miliona e miliona punëtorë, katundarë e intelektualë të shtypur nga fashizmi frymëzohen nga lufta e shenjtë patriotike e Ushtrisë së Kuqe dhe nga fjala e shokut Stalin! Lufta Jonë nacional-çlirimtare, flamurin e së cilës e mban lart gjithnjë

Partia jonë Komuniste, rritet e forcohet dita ditës. Fitorja jonë, fitorja e popujve liridashës, është e afërt dhe e sigurtë.»

Pastaj në radio-Moska nisën të buçasin këngët e luftës, këngët partizane e të Ushtrisë së Kuqe, këngët e popujve punëtorë, të cilët po luftonin me heroizëm të pashëmbëll për lirinë e vendit të tyre dhe të të gjithë njerëzimit. Dhe shokët kërcenin nëpër dhomë nga gjëzimi duke përqafuar njëri tjetrit.

Petroja mori poligrafin nga bodrumi, të cilin vetëm ai e dinte se si çelet. Kishin kontrolluar shpesh italianët, po nuk e zbuluan dot. Partia jonë trime na ngriti në luftë, po na preqatiti dhe mjetet.

Në pak kohë letra e dyllit u mbarua dhe mbas një minute doli nga poligrafi kopja e parë e komunikatës speciale. Syrjai quditelj. Kishte lexuar shumë komunikata. E dinte se i nxjerr Partia, po nuk e merrte dot me mend se si e ku shtypeshin. Atë natë e kuptoi rolin e madh dhe detyrën e rëndë të teknikës.

Polografi punonte vazhdimisht. Shokët ladheshin dhe ndëroheshin me njeri tjetrit. Edhe Syrjait i takoi radha të shaptilografonte me qindra komunikata. Dhe nuk mbante mënd një gjëzim të madh si ky në jetën e tij.

Në mëngjes, me gjithë blokimin e rrugëve nga fashistët italianni, njerëzit që me natë gjenin nën pragun e derës komunikatat speciale të palosura. Ato përhapeshin dorë më dorë dhe lexoheshin me kujdes. Kështu, lajmi i fitores së madhe të Stalingradit deri në darkë u përhap si rrufe në çdo lagje e shtëpi. Në darkë kishte kapërcyer kufitë e qytetit dhe ishte marrë vesh në çdo fshat, e deri në kasollen më të largët.

* * *

Rrugët që të nxjerrin jashtë qytetit, janë zënë prej ushtarëve e karabinierëve italianë. Askush nuk mund të dalë nga qyteti pa rrezikuar kokën. Po Syrja Dylgjeri ka vendosur të kapërcejë rrëthimin, se është i ri komunist. Për atë nuk mund të kishte asnje pengesë. Xhepat i ka plot me bomba dhe revolen në dorë. Ka vendosur ta kalojë rrëthimin me çdo kusht, edhe me luftë. Trasta që ka hedhur në krah është plot me libra e komunikata për batalionin. Partizanët i presin si drithën e diellit librat e komunikatat. Duhet të dërgohen patjetër, dhe shpejt bile. Ecën pa frikë. Mendohet. Flet me vete. Në shpirtin e tij ndjen një farë krenarie që Partia i ka besuar një detyrë të tillë. Dhe Syrjai ka vendosur ta përbushë dori në fund, qoftë edhe me jetën e tij të re e të bukur.

Gjatë udhëtimit herë pas here kthen me mjeshtëri kryet sa majtas, djathtas e prapa. Më tepër dyshon se mos e ka diktuar ndonjë spiun i armikut. Italianët ruajnë rrugët kryesore. Po disa patrulla të rralla hasen aty këtu edhe në ndonjë rrugë qorre, të cilën ua kanë treguar agjentët e tyre ballistë. Mirëpo Syrjai u dredhon nëpër qipshte e ara. Futet nëpër hendeqe e fshihet mbas pemëvet. Kur e ka pisk prej ndonjë patrulle, ecën me dhjetëra metra barkas pa u diktuar fare.

Kur arriti buzë Shkumbinit, në vaun e Topçijasit, sa kishte filluar të zbardhë drita. Syrjai nuk i zbathi fare pantallonat e këpucët, se mos vonohej. Ashtu si qe u zhyt në ujë e doli përtej lumi. Në bregun tjetër ishte më i sigurt. Mori frymë lirisht, e duke shtrydhur këmbët e pantallonave dhe çorapet, fliste me vete: «Këtu nuk ka fashistë e spiunë! Këtu jam krejt i lirë. Së shpejti gjithë populli ynë do të çlrohet. Me luftë do t'i shporrim armiqtë e tradhëtarët nga atdheu ynë!» Dhe nga malli i pakufi u shtri përmbyss. Hapi krahët dhe pushtoi tokën e lirë. Mbështeti faqet e buzët në tokën e bekuar. E përqafoi, e puthi me gjithë forcën e dashurinë e tij!

Në gji diçka kishte fshehur. Po ajo diçka i përvëlonëte krahë-rorin. Shtiu dorën dhe nxori një kapele të re me yllin e kuq partizan, të cilën e vu në kokë, e ktheu mbi sy, e ndreqi disa herë me dorë. Sa bukur i rrinte! Sa herë e lëmoi me dorë yllin e kuq, që kishte qepur në ballë të saj! Shumë herë, pa numërim! Pastaj ungrit dhe vazhdoi rrugën për të shkuar në batalion, sipas drejtimit që i kishte dhënë Tomor Sinani.

Ishë e para herë që e cte lirisht e serbes me kapelen partizane mbi kokë. A mund të kishte gjësim më të madh se ky? Tashti e ndjen veten partizan me të vërtetë: xhepat plot me bomba, beretë e mbushur plot dhe të pastruar si nuse, kapelen partizane në sy... Nuk i mungon kurgjë. Po në zemër i vlon dhe një gjësim tjetër: do të takohet për herën e parë me partizanët; do të takohet me komisarin dhe komandantin e batalionit, për të cilët shoku Alqi Kondi i kishte folur gjithnjë në mbledhjet e aktivit.

Megjithëse gjithë natën kishte mbetur pa gjumë e po udhëtonte prej gati pesë orësh, gjësimet e pakufishme që vlonin në shpirtin e tij e mundnin krejt lodhjen. Dreka e zu në pyllin e Shilbartit. Së largu dëgjoheshin zërat e një këngë partizane. Kur doli nga pylli, majë kodrës pa një partizan të ri, i cili bënte roje me një patikë në krah.

Dy britma të forta u dëgjuan menjëherë:

— Ndal!... Parullën!

— Lufta!

— Liria! — u përgjegj roja, — kalo!

Dhe Syrjai kaloj duke përhëndetur me grusht partizanin, që ruante majë kodrës. «Sa mirë që më dhanë shokët parullën», foli me vete, se ndryshe roja nuk do të më linte të kaloja dhe ndoshta mund të haja edhe ndonjë plumb». I bëhej zemra mal, kur shikonte se me sa fanatizëm dhe vëtmohim i mbronin partizanët zonat e lira.

Në mes të pyllit ishte një shesh i madh. Aty ishte grumbulluar batalioni. Komandanti i batalionit shoku Siri Kodra dhe komisari politik, shoku Spiro Gjiknuri, dy djem të rinj e të gjallë, qëndronin para tyre.

Majë kodrës valonte i lirë e me krenari flamuri me yllin e kuq, flamuri ynë i luftës. Syrjai qëndroi në vend. Shtangu përra flamurit. Në qytet s'e kishte parë asnjëherë të valonte kështu i lirë e me krenari. U afrua. E puthi. Dy lot të nxeh të i rrohën nga sytë duke u rrokullisur nëpër mollëzat e faqeve. Qau nga ky gjëzim i fortë; po shpejt i fshiu lotët të mos e shihnin partizanët.

Në mes të batalionit Syrjai njohu shumë të rinj, të cilët i kishte pasur shokë në njësitë guerile të qytetit. Aty kishte edhe disa të rinj komunistë, që kishin qenë në aktivin e tij. Edhe ata e njohën. U përgafuan. U çmallën. Por a çmalleshin dot? Të gjithë iu grumbulluan përqark. Shokët e mbytnin me pyetje. Dhe Syrjai i jepte përgjigje secilit me kënaqësi të madhe, sidomos kur i kërkasin lajme përfshirë ofensivën e Ushtrisë së Kuqe.

— A na ke sjellë komunikata? — pyet një partizan i ri, i cili, simbas veshjes, dukej se ish nga katundet e Shpatit.

Syrjai nuk fliste, po lëvizte kokën dhe tregonte me gisht trashtë, që kishte në krah. Pastaj shkoi te komisari, të cilat i dorëzojnë postën dhe trastën. Shoku Spiro Gjiknuri, mbasi ua shpërndau komunikatat partizanëve, ulet nën hien e një dushku dhe aty fillon të bisedojë me korierin e ri, përfshirë cilin i kishte shkruar edhe Tomori diçka në letër.

— Syrja, shokët e qytetit më shkruajnë se ti do të jesh korieri i batalionit tonë. Besoj se do ta kryesh këtë detyrë si duhet!

— Do të shkoj ku të më çoje Partia dhe do të mundohej me gjithë fuqitë e mia përfshirë çdo punë. Po më shumë do të më pëlqente të qëndroj në batalion si shokë e tjerë partizanë!

— Të jesh korier i batalionit, është një detyrë shumë e vështirë. Duhen disa cilësi të vecanta: zgjuarësi, guxim, shpejtësi, forcë. Partia të ka zgjedhur ty dhe jam i sigurt se e ka menduar shumë mirë. Sigurisht do të vijë edhe ajo ditë që të jesh partizan i batalionit. Vetëm duhet të dish se sot, shërbimi yt është mjaft i madh e me shumë rëndësi. — Dhe mbas këtyre fjalëve Syrjait i dorëzoj postën përfshirë Komitetin Qarkor të Partisë së Elbasan.

Xhepat e Syrjait u mbushën plot me letra të partizanëve. Se-cili kishte shkruar diçka për familjen e vet. Ndonjeri e porosiste për plaçka, dhe Syrjai i merrte shënim në blokun e tij të vogël.

Në këtë kohë ra bilbili; partizanët u mblodhën në rresht. Komisari i batalionit u foli mbi fitoren e shkëlqyer të Ushtrisë së Kuqe mbi Stalingradin. Komunikatat e Syrjait bënë një shërbim të madh. Mbas konferencës partizanët u ndanë në grupe dhe nisen këngët dhe vallet e tyre si në një ditë festë. Po në mbrëmje kishin edhe një festë më të madhe. Shtabi i batalionit kishte vendosur t'i presin rrugën kollonës në Derven, ndërmjet rrugës Elbasan-Peqin. Aksioni ishte i vështirë, sepse do të kalohej Shkumbini, i cili kishte sjellë mjaft ujë. Tërheqja për këndej ishte e rrezikeshme, sidomos për mitralozët e rëndë. Po partizanët me sy të patrembur e priten me kënaçësi lajmin e aksionit. Atë ditë zemrat e tyre ishin mbushur me kurajo të pakufishme.

Ndërsa batalioni në njëshkollonë nisej për Valash e Grykës, dy katunde përkëtej lumi, Syrjai me çantën në dorë mori rrugën për qytet. Po ndaheshin. Partizanët tundën shamtë e kuqe, që kishin në qafë, kurse Syrjai ngriti grushtin përpjetë. Kjo ishte përshëndetja e tij e zakonëshme. «Partizanët po nisen për aksion», thoshte me vete, «kurse unë do të kthehem në qytet... Ah, sikur të shkoj dhe unë në aksion!» Pastaj ngriti dhe një herë grushtin e briti fort:

— Mirë u pafshim, shokë! Pushka e mbarë! Vritni sa më shumë fashistë! — dhe u zhduk në pyllin e dëndur të Shilbarrit.

Në orën gjashtë e gjysmë hyri në qytet. Se si u fut, e kam thënë se kjo ishte mjeshteria e tij. I dorëzoi letrat Tomorit dhe shkoi në shtëpi. E motra ishte në merak. Njëzet e katër orë s'e kishte parë me sy.

— Ku ishe Syrja?

— Diku qeshë për një punë me rëndësi...

— Kjo është e dyta natë që nuk po fle në shtëpi; kur erdhë yt vlla i madhi të të merrte në katund, fjete në furrë... Po mbrëmë ku fjete?

— Moj motër, sot ne nuk jemi të shtëpisë, po të luftës dhe të Partisë! Kur të çlirohemi nga fashistët e tradhëtarët, do të kemi shumë kohë të flemë në shtëpi. Ja, mbrëmë nuk pata kohë të fle asnjë orë. Por nuk jam vetëm unë... Shokët e Partisë sonë kalojnë net e net pa gjumë, në punë e në luftë për lirinë e popullit. Dhe u mbështet në krevat. Sa preqatiti e motra dërkën. Syrjanë e kishte zënë gjumi. Ai ishte lodhur aq tepër, sa që dhe sonde e zu gjumi pa bukë..

* * *

Kaluan disa muaj. Syrja Dylgjeri, korier trim e i palodhur, ndiqte batalionin kudo për t'i çuar libra e komunikata. Mësoi që rrugë e shteg të Shpatit, Dumresë e Sulovës, krahina ku lëvizte batalioni partizan.

— Në gusht të vitit 1943 e thirri Tomor Sinani në shtëpi.

— Syrja, sot do të shkosh në batalion si partizan. Si thua?

Ai në fillim s'foli. Po sytë e tij tregonin sheshit gjëzimin që nuk e çfaqte dot me gojë.

— Pse nuk flet? — e pyeti prapë Tomori — Nuk ke dëshirë të shkosh?

— Dëshirë?... Si nuk kam dëshirë? Ky është shpërblimi më i madh, që më jep sot Partia: të shkoj partizan!

— Atëhere na këtë letër. Jepja komisarit. I kam shkruar që të zgjedhë një mitraloz të lehtë. Ti duhet të bëhesh një mitralier i shkathët. Të vrasësh sa më shumë fashistë!.... Tashti eja të ndahemi. Hapt, rruga e mbarë! na shkruani për aksionet e batalionit, se do t'i botojmë në komunikatë. Të fala gjithë partizanëve, komandantit e komisarit. Së shpejti do të shihemi në një Shqipëri të lirë e demokratike, pa fashistë e pa tradhëtarë!

Syrjai shtrëngoi dorën e fortë të sekretarit të Komitetit Qarkor të Partisë dhe e përqafoi me gjithë shpirt. Shtiu letrën në gji, mori një valixhe të vogël, ku kishte vënë librat dhe komunikatat. I hypi bicikletës e shkoi.

Letra e lidhjes, letra me të cilën do të futej në batalion, i ngrohu gjirin, i nxehu gjithë trupin. Herë pas here shtinte dorën nën këmishë dhe e fërkonte. I shkrihej zemra sa herë që e lëmonte me dorë: letrën e çmueshme e kishte në gji, në këmbët e pantallonave kishte vënë disa bomba. Biçikletën vendosi ta lerë në shtëpinë e Adem Krasniqit, me të cilin kishte vepruar kaq kohë në njësitin gueril të qytetit në shumë aksione. Rruga për Fushë-Mbret kalonte për bri shtëpisë së Ademit.

Posa kapërceu qytetin, në fund të rrugës Dautbeje, e cila sot ka marrë emrin e Syrjait, pikërisht aty ku janë edhe sot tri arratë mëdha, diktoi një grup ushtarësh italianë. Në fillim u mat të kthehet. Po fashistët dyshuan dhe i drejtuan pushkët. Syrjai u ndal duke futur dorën në xhep, ku prebatit beretën e tij gati përtat Brazur.

Një kapter dhe një ushtar afrohen, duke mbajtur pushkën në dorë. Të tjerët qëndruan ke arrat. Syrjai pa u tronditur aspak, ishte mbështetur në boshtin e bicikletës. Valixhen e la përtokë.

— Ku shkon? pyeti me inat kapteri në gjuhën e vet.

- Në shtëpi!
- Ku e ke shtëpinë?
- Në Fushë-Mbret.
- Ç'ke në valixhe?
- Asgjë... Disa plaçka të miat...
- Hape ta shikojmë! — briti ushtari duke e shtyrë me qytërs e pushkës.

Syrjait iu ngrit delli i ballit përpjetë. Kështu i bëhej gjithnjë kur kishte inat të madh.

— Nuk kam gjë! — përgjigjet me guxim. Ja ku e keni, çileni!

Kapteri dhe ushtari ulen të kontrollojnë valixhen. Por ajo nuk duhej të hapej. Ishte një çast kritik. Dhe duhej një vendim i shpejtë. Syrjai s'e bëri të gjatë. Vendimin e kishte marrë me kohë. Tash-ti duhej ta zbatonte patjetër. Gishti i tij tërhoqi këmbëzën e re-voles, që rrinte gati në xhep. Të gjithë plumbat e karikatorit shpuan pallton dhe u ngulën në trupat e italianëve, të cilët u përpinqën një herë dhe u shtrinë për tokë.

— «Kështu hapet valixha e Partisë sime, o të poshtër!» foli me inat. Dhe i hypi biçikletës me të shpejtë. Po ushtarët e tjerë ke arrat e plagosën në këmbë. Syrjai u rrëzua nga biçikleta dhe zu vend mbas një muri të prishur. E pa se nuk e cte dot. Dhe vendosi të luftojë deri në fishekun e fundit. Nxori të gjitha bombat dhe i vu përpara. Mbushi prapë beretën dhe e bëri gati. Ushtarët shtinin gjithnjë duke u afruar. Pas disa minutash erdhën dhe të tjerë, që kishin qenë më tutje. Por Syrjai nuk i linte të afrohen aq lehtë. Plumbat e bombat e tij ishin të rralla, por të rrezikëshme. Goditnin për vdekje. I shikonte gjithnjë dhe vetëm një gjë e dëshpéronte. Po i mbaroheshin. Në fishekun e fundit filloj të tërhiqet këmbadoras. Por një plumb armik e qëlloi në kokë. Gjaku i mbuloi krejt fytyrën. Po ai nuk ligështohej. Ashtu këmbadoras arrin pranë shtëpisë së motrës tjetër. Një plak i laggës e mori në krahë dhe e shtiu brenda.

E motra, që kishte dëgjuar krismën e pushkëve, bërtiti kur pa të vëllanë mbytur në gjak. Po Syrjai i foli për ta qetësuar.

— Moj qaj, se nuk kam gjë!... Po na shpejt revolen dhe këto letra. Fshihi dhe pastaj t'ja dërgosh Tomor Sinanit. Kur të vijnë fashistët, thuaju se nuk më njeh... A kupton?

— Si të flas kështu? — foli motra me vaj në buzë.

— Do të veprosh kështu si të them unë... Pérndryshe.... Dhe nuk foli më.

Përjashta ushtarët fashistë e rrëthuan shtëpinë... Mbas gjurmave erdhën deri ke dera. Xhamat e dritareve u bënë copë-copë nga plumbat e bombat. Thua se kanë rrëthuar një ushtri të

madhe. Po atje brënda është një partizan i vetëm: një i ri komunist me një zemër të madhe!

Fashistët kanë frikë, megjithëse nga brenda nuk shkreu asnjë pushkë. Muarën disa burra e gra që i arrestuan në rrugë pa asnjë shkak. I futën përpara dhe hynë pas tyre në shtëpi. Si u siguruan se nuk ka asnje qëndresë, hapën derën e dhomës si të tèrbuar: u bënë trima menjëherë.

Syrjai ishte plagosur rëndë. Nuk kishte fuqi fare. Po jepte shpirt.

Por barbarët fashistë nuk u ngopën me gjak. Një toger i shkurtër dhe i zi në lëkurë e në zemër, që siç dukej ishte nga Bari, i drejtoi mitralozin dhe hapi zjarr. Krejt karikatori u zbrat. Plumbat ranë të gjithë mbi trupin e Syrjait, i cili po jetonte çastin e fundit në një qoshe të dhomës. Nuk mundi të fliste. Po rrotulloi sytë e tij të mëdhenje e të zes. Në shkëndijat e tyre çfaqej urrejtja e pakufishme, që Syrjai s'e thoshte dot me fjalë. Dhe pastaj sytë e tij u mbyllën përgjithmonë. Rinia dhe populli i qytetit nuk do ta harrojnë kurrë këtë akt kriminal të ushtrisë fashiste. Po Syrja Dylgjeri vdiq trimërisht: e mori hakun me dorën e vet, si bir i denjë i Rinisë Komuniste Shqiptare!

Ushtarët fashistë e bënë shtëpinë rrëmujë. Shkaterruan tavani, dysheme, dollape. Nuk lanë rrëzë e brimë pa kontrolluar, po nuk gjetën gjë. Të motrën e kërcënuan duke i vënë pushkën në gjoks:

- Ç'e ke këtë bandit?
- Kurgjë ...
- Ku e ka shtëpinë?
- Nuk e di ...
- Nuk e njeh?

— Jo! — foli gruaja duke kujtuar të vllanë. Këto fjalë ishin helm për zemrën e saj, po kështu e porositi Syrjai.

Në rrugët e nëpër dyert kriminelët fashistë vranë mizorishët 16 vetë, burra, gra e fëmijë në gji të nënës për hakmarrjen e dy qenve që mbetën në rrugë nga plumbat e Syrjait. Po atë ditë Komiteti Qarkor i Partisë nxjerr komunikatën speciale për vdekjen heroike të të riut komunist Syrja Dylgjeri dhe mizoritë e ushtrisë fashiste në lagjen Dautbej. Gojë më gojë, dhe nëpërmjet komunikatave lajmi u përhap me shpejtësi në gjithë qytetin. Populli u revoltua edhe më tepër dhe shtrëngonte radhët e veta më fort rreth Partisë Komuniste.

Deri në darkë komunikatat arritën edhe në katundin më të largët. Përtej Shkumbinit, ke sheshi në mes të pyllit, batalioni partizan qendron në këmbë disa minuta në heshtje. Komisari politik, shoku Spiro Gjiknuri, e mbaroi kështu fjalën e tij:

«Betohemi se do ta marrim hakun e korierit të batalionit dhe shokut tonë të shtrenjtë, të riut komunist Syrja Dylgjerit, që ra dëshmor për lirinë e popullit e të atdheut! «Vdekje pushtuesit fashist!»

«Betohemi!», u përgjigjën partizanët me një gojë. Dhe një batare pushkësh e përcolli këtë betim të shenjtë.

* * *

Në korrik të vitit 1945 vajta në shtëpinë e motrës së Syrjait. Ishte veshur me rroba të zeza. Në një dhomë ishte varur një fotografi e madhe. Edhe aty Syrjai m'u duk i gjallë, ashtu si e kam njojur dikur; edhe aty sytë e tij shkrepëtinin urrejtjen e paku-fishme kundër fashizmit.

Medalja e kujtimit dhe e trimërisë zbukurojnë fotografinë e tij, të cilën e putha me një mall të madh.

L A S H I

Ishte fundi i qershorit të vitit 1943. Partia kishte lajmëruar se fashistët italianë do të bënин një kontroll të imtë në gjithë lagjet e qytetit.

Në mëngjesin e ditës së shtunë shoku Petro sapo dilte prej bazës, ku gjatë gjithë natës kishte shtypur trakte e komunikata. Priti më se një orë korierin e zakonshëm, por ai u vonua shumë. Atëhere vendosi të dalë vetë bashkë me valixhen e vogël në dorë.

— Alt! — Bërtiten dy karabinierë, që ruanin aty në kryqëzimin e rrugëve të çezmës së re.

Shoku Petro u kujtua menjëherë. Karabinierët kishin rrethuar lagjen me natë. Atëhere kuptoi edhe shkakun e vonesës së korierit. U kthye me të shpejtë në bazë e po mendohej, por traktet e komunikatat duhej të shpërndaheshin pa tjetër. Ai e kishte për detyrë ta kryente këtë punë me çdo kusht. Në këtë çast iu kujtua Ndriçim Kumi, ose Çimi, si i thonin shkurt shokët e tij. Po, atij mund t'i besonte diçka. Me valixhe në dorë kaloi disa qipshte dhe mure dhe doli në rrugën e «Gjurmës së mushkës».

Rrugës nuk lëviste xhanxhi njeriu. Pak më larg dëgjoheshin grüp-grupet e gjimave të ushtarëve armiq dhe britmat e grave e të fëmijëve, të cilët ndoshta qanin se u merrnin prindërit dhe vëllezërit e tyre në burg. Çimi kishte dalë te pragu i derës dhe shikonte me përbuzje ndonjë patrullë italiane, që kalonte andej pari me nxitim si e tërbuar dhe kafshonte buzët nga inati. Po ç'të bënte? I shante në gjuhën e tij: «— Edhe ju do ta hani llokmën e mëlcisë!...» — Fliste si i madh, megjithëse nuk i kishte mbushur ende dhjetë vjeç. Mirëpo ishte çapiku i lagjes, pioneri më i shkathët. Shokët e thërrisin edhe Lashi, se kishte flokë të kuq, sytë larush e të ndritshëm si dy thëngjij të ndezur. Kur të shikonte Lashi me ato sytë e tij të vegjël, të shponte mu në zemër. Me vështrimin e tij ta merrte fjalën nga goja. Pasi u largua patrulla italiane, shoku Petro e thirri nga muri i kopshtit me zë të ulët:

- Lashi!... Lashi!
- Kush më thërret! — foli dhe ai me ngadalë, duke drejtuar sytë nga maja e murit, ku dalloi menjëherë kryet e Petros.
- Afrohu, se kam një fjalë.
- Si erdhe deri këtu? A nuk ke frikë se të kapin?
- Jo, jo. Po a ka njeri në shtëpi?
- Vetëm nëna.
- Shumë mirë. Ti ruaj në dy anët e rrugës, sa të zgres unë. Shoku Petro u hodh me të shpejtë nga muri dhe këceu në shtëpinë e Lashit. Atij i dha një letër duke i pëshpëritur disa fjalë në vesh. Lashi shtiu letrën në çorape, mori meçen e ujit në dorë, doli në rrugë dhe u bë hut.

Atë qast ai nisej pér një shërbim të madh pér moshën e tij. Letra kishte pak fjalë, por do të lajmëroheshin shokët, do të vihesin në lëvizje pioneerët e lagjeve, do të krijoleshin lidhje, do të tertiqeshin dhe do të shpërndaheshin komunikatat. Të tjerët duhet të mblidhnin lajme mbi arrestimet e lëvizjet e armikut... Ky shtetrrethim zgjati tri ditë, prandaj edhe shërbimi i Lashit kësaj radhe pati një rëndësi shumë të madhe.

Gjithë ditën Lashi nuk erdhi në shtëpi; ai shihej në çdo lagje me meçen në dorë, duke dredhuar rrugët pér të humbur gjurmët nga karabinierët dhe spiunët. Nëna e tij rrinte me merak të madh. Në çdo britmë e krismë pushke i shkonte mendja tek i biri.

Po meçen pse e mori me vete Lashi? Po edhe ajo do t'i hynët në punë, siç e kishte menduar ai. Si pa të keq, u afrua te çezmja e re. Aty ruanin dy karabinierë, të cilët i folën me të vranzhët:

- Ku shkon?
- Ja, këtu, do të mbush ujë...
- Nga e ke shtëpinë?

Lashi, në vend që t'i tregonte drejtimin e shtëpisë së vet, nuk foli fare, por drejtoi gishtin andej nga do të conte letrën.

- Këput qafën, mistrec! Dhe mos u duk më këtej!

Por Lashi ua punoi. Pasi mbushi meçen në çezme, u drejtoi një herë sytë e tij si shigjeta plot zemërim e urrejtje dhe u bë flutur. Para se të arrinte ke Namazgjaja, pa dy roje të tjera. E derdhë ujët, para se të soste ke çezmja e vjetër. Edhe atyre ua hodhi. Ata nuk e dinin se Lashi ishte i vetmi! Kështu i kapërceu të gjitha rojet deri sa kreu detyrën e tij. Rrugës, kur ishte nëndonjë vend të fshehur dhe sigurohesh mirë se nuk e përgjonte

hut — këtu ka kuptimin: u zhduk.

mece — enë balte, pér ujë.

njeri, shtinte dorën në çorap, që të shikonte nëse e kishte letrën e Partisë aty. Sa herë që e prekte me dorë, merrte frymë thellë, sikur çliruhej nga një siklet i brendshëm, rrudhët sytë e vegjël nga gëzimi e thosh me vete: «Këtu e kam letrën e Partisë!»

Ora po shkonte gjashtë. Dalngadalë filloi të erret. Në rrugët nuk lëvizte asnjeri, veç patrullave të karabinierëve dhe ushtarëve italianë. Tek tuk shkontakte si hije ndonjë pioner, që ndoshta kishte për të kryer ndonjë punë.. Por Lashi ynë nuk dukej fare. Nëna e tij fillooi të tronditet. Edhe shoku Petro hyri në dyshim, pasi u vonua shumë.

Në këtë çast dikush po qante në rrugë.

Trokiti dera. E njohën menjëherë zërin e Lashit. Porsa hyri në shtëpi, iu hodhën në qafë dhe e pyetën:

— Përse — foli duke fshirë lotët me mëngën e palltos, — ata katila më rrahën, më thyen meçen, pse më panë dy herë në çezme? — dhe shkontakte vegjen e meçes, të cilën akoma e mbante në dorë.

— Po letrën, — pyeti me nxitim shoku Petro — a e çove në vend?

— Po, po, e çova!

— A të dhanë përgjigje?

Lashi tundi kokën si qingj.

Zbathi këpucën dhe çorapen, prej nga nxori letrën, e cila ishte zbutur pak prej djersës. Shoku Petro, mbasi e këndoi, e rroku Lashin në qafë, e puthi dhe i tha:

— Lashi, ti sot ke kryer një shërbim të madh për popullin, për Partinë. Ti je me të vërtetë një pioner luftëtar dhe trim!

Ishte hera e parë që Lashi i dëgjonte këto fjalë. Rrudhi sytë e vegjël nga gëzimi, siç e kishte zakon. Kështu ai çfaqi gjithë lumi-tërinë, krenarinë, gjithë jetën e tij të brendëshme.

TE VETMEN DHI QE KISHTË

Në krye të katundit Orejë, në faqen e «Majës së kodrës» është një kasolle e vetmuar. Sa partizanë e udhëheqës të lëvizjes nacional-çlirimtare ka pritur e përcjellur ajo kasollë! Dhe ta shikosh përbrenda, do të çuditesh si i ka nxënë gjithë ata njerëz. Në një kthinë të vetme, ku ndizet një zjarr i madh, flenë tre pjesëtarët e familjes dhe një dhi.

Më kujtohet si sot kur hyra këtu për herë të parë. Hapa derën. Në fillim nuk diktova asnjeri prej tymit, që të qërronte sytë. Zjarri nuk kishte marrë mirë. U afrova. Në sedrin e madh ishte një plakë, që po i frynte zjarrit me sa fuqi kishte. Ngriti sytë e kuqur prej tymit e më foli:

— Ç'kérkon, mor bir?

— Ku është i zoti i shtëpisë, moj nënë?

— Tash sa doli. Po ndan nëpër konakë disa partizanë, që erdhën sot në katund. Urdhëro e rri, se besoj që nuk vonohet.

— Të falem nderit, por kam punë. Ja, jepi këtë letër, kur të kthehet, mbasi e kérkon komisari i batalionit.

Kjo ishte kasollja e Beqir Koçit, miku më i ngushtë i lëvizjes dhe i Partisë. E njihnin me gisht të gjithë partizanët. Trim, mikpritës e i thjeshtë sa s'ka! I varfër sa s'bëhet më! Gjithë pasuria e tij ishte kasollja, një dhi e fare pak tokë. Po kjo i mbetej shumë herë djerrë, mbasi nuk kishte as qe, as parmendë. Dy qetë e vetëm, që kishte blerë me një mijë mundime, ja therën milicët italianë, kur dogjën herën e parë Martaneshin.

Po asnjë nga ushtarët e lirisë nuk u largua prej asaj kasolleje pa një kafshatë bukë. Edhe buka thatë ose me pak gjizë e Beqir Koçit u dukej si kadaif e mish dashi!

Për një kohë të gjatë Oreja ishte një zonë e lirë. Katundarët qeveriseshin me këshillat popullore, që kishin ngritur vetë. Beqiri ishte sekretar i këshillit. Komunet e postat e xhandarmërisë,

të cilat ballistët i ruanin aq fort, u shporrën me kohë nga partizanët. Po në dhjetor të vitit 1943 gjermanët filluan një operacion të madh në gjithë vendin tonë me forca e mjete të shumta. Çetët bashibozuke të «Ballit Kombëtar» e të «Legalitetit» qenë udhëheqëset e mbështetëset më të zellëshme të armikut. Njësitë partizane të zonës së Çermenikës luftuan me të gjitha fuqitë, megjithëse të paka në numër e pa mjete. Nga epërsia e madhe e armikut u detyruan të tërhiqen dhe të lëvizin në skuadra nëpër pyje duke lënë në përpjekjet e Funarsit e të Zdrashtës disa shokë të vrarë. Në vijat e para të zjarrit mbetën anëtarët e Partisë e të rinjtë komunistë Bardhul Popa, Femi Kotherja e Shejnaz Ju-ka ose «Lumja» si e thërrisin gratë e Çermenikës.

Gjermanët e ballistët filluan zakonin e tyre: terrorin. Grabitën e dogjën shtëpitë. Arrestuan e pushkatuan katundarë të pafajshëm pér të treguar «trimërinë» e tyre! Ata vranë mizorish edhe dy anëtarë të këshillit të katundit; Ibrahim Ballën e Ymer Ballën. Pa tjetër në krye të «listës së zezë» të tyre kishin edhe Beqir Koçin, pse ishte me Partinë. Armiqtë nuk kishin nevojë të pyesin shumë pér të gjetur ata që ishin me Partinë, se në katund gjendej një spiun faqëzi, Qazim Toma. Ky kallzoi pér dy anëtarët e këshillit që u pushkatuan ditën e parë, dhe pér bazat e materialit luftarak të partizanëve.

Po Beqir Koçin s'e kapnin dot!

— «Unë nuk dorëzohem i gjallë» — i tha rrugës komandanit të njësitet partizan. Fytyra iu ndryshua krejt, kur i dha dorën. Dhe e pyeti menjëherë:

— A do të takohemi përsëri, shoku komandant?

— Po, Beqir, dhe shumë shpejt bile! Operacioni i gjermanëve nuk na tremb aspak. Partizanët tanë do të rriten e do të dalin edhe më të fortë nga kjo luftë!

I përcollë shokët deri në qafën e Xixllës. Aty u përqafuan e u ndanë.

Beqir Koçi shoqëronte me sy partizanët, derisa ata u futën në pyll e nuk dukeshin më. Pastaj u kthyte prapë. Po ku shkoi? Asnjë nuk e dinte.

Po atë natë gjermanët e ballistët hynë në Orejë. Disa prej tyre rrëthuan kasollen e Beqir Koçit. E kërkuan gjithandej, por s'e gjetën dot. Beqiri nuk ishte kthyer fare në Orejë. Në shtëpi kishte qëndruar vetëm plaka, sa pér të mos lënë kasollen fare të shkretë.

Hasan Balliu, kriminel e hajdut nga Funarsi, të cilin gjermanët e kishin graduar major, e rroku pér gryke plakën duke i bërtitur si derr:

— Ku është yt bir?

— Ku e di unë?! Qysh në mëngjes doli të kullotë dhinë, se mos e hajë ndonjë ujk, e sështë kthyer më. Bile dhe vetë jam bërë merak shumë!

— Hë, shtrigë! Edhe do të gënjenesh! Nesër herët të vijë ke xhamia bashkë me dhinë! Përndryshe do t'i jap xixën kasolles! E more vesh?

— Unë s'kam ku ta gjej djalin! Po ju ç'keni për të bërë nesër, bëjeni sonde. Vetëm duhet t'ju vijë turp të digjni kasollen time. Gjermanët s'do të qëndrojnë gjithnjë këtu, dhe ti Hasan Aga e di se im bir nuk ta harron hakun!

— Ah, bushtër e keqe! — i briti katili dhe i ra me qytën e pushkës, sa e rrëzoi përdhe.

Trimat e bâllit, që s'bënин asnje hap pa gjermanët, nuk lani vend pa shikuar. Edhe vatrën e shkallmuar me kazmë, se mos kishin fshehur pushkë.

Komandanti i tyre priste Beqirin ke xhamia, domethënë të shkonte si capi ke kasapi me këmbët e veta. Por ai nuk binte në dorë. Sa herë vinin armiq në katund për të grabitur, ai merrte pyllin me pushkë në dorë. I kishte menduar të gjitha: nënën, gruan, kasollen; kurse dhinë e merrte me vete gjithmonë.

— Mishi i dhisë sime nuk do t'u bjerë në dhëmbë kurrrë atyre qenave! — i thonte s'ëmës, kur ajo i çonte bukë fshehur në pyll.

Mbas dy ditësh kolona armike doli nga katundi duke u drejtuar për Kurakuq. Beqiri e shikonte për së largu nga maja e kodrës. Kolona dukej si një mozaik. Gjermanë me uniforma, ballistë laramanë me pushkë, mushka, gomarë të ngarkuar me pula të vrara, qypa me pekmez e mjaltë, shakuj me gjalpjë, rrobe burrash e grash, qilima, pastiqe, lopë, dhen e dhi, burra, djem e fëmijë të marrë peng. Ky ishte karvani i tradhëtisë, i barbarizmës dhe i grabitjes, po jo një ushtri!

Me të zbritur në qytet, filluan një zanat tjeter — tregëtinë. Një gomar për dyzet franga. Një qilim për një pulë. Një njeri për njëmijë franga ryshfet, simbas fjalës së spiunëve dhe agjentëve të tyre. Dhe në qytetin tonë kishte disa agallarë e tregëtarë, të cilët u bënë myshterinjtë më të mirë të fashizmit. Me kontrata e sipërmarrje ushqyen ushtritë italiane e gjermane duke u shitur bukën, mishin e gjakun tonë.

— «Të blejmë e të shesim çdo gjë për Partinë! Të marrim gjithçka nga gjermanët, që të mos e djegin e të mos e shesin gjetiu! Kur e kemi ne, është njësoj si t'i ketë populli, si t'i ketë Partia!» Kështu thoshin e vepronin tregëtarët e mëdhenj, vampirët e qytetit tim. Për ata ishte njësoj, mjafton që të mbushninxhepat. Po për popullin që luftonte e vritej për liri, nuk ishte një-

soj. Për ne ishin edhe të gjalla kujtimet e idhta të luftës së parë botërore, kur, për një çerek misër, të merrnin shtëpinë, arën dhe çdo gjë që të kishe, kur për pesë ditë bukë, nëna ime kishte shitur krejt pajën e saj dhe nuk gëzoi asnjë robe të re në shtat, kur fëmijët e varfër mezi hanin një kafshatë bukë me një bishë prasi; kur unë isha i vogël dhe i kafshoja dorën nënës nga uria dhe kur ajo qante me dëshpërim se s'kishte ç'të më jepte!... ndërsa bejlerët e agallarët e Elbasanit regjistrionin shtëpi, çifligje e dyqane në zyrat e kadastrës! E sot pa pikë turpi na shesin mend duke thënë se i kanë fituar me djersë... Po, por me djersën e gjakun e punëtorit e të bujkut!

Kur bijtë më të mirë të Partisë në qytetin tonë, si Jorgji Dilo, Sulë Misiri, Janaq Kilica, Adem Krasniqi, Syrja Dylgjeri e të tjerë, binin në fushën e nderit për lirinë e atdheut, agallarët e tregëtarët barkmëdhenj përcmonin luftën dhe gjakun e shokëve tanë trima. Ata bënин tregëti me fashizmin duke grumbulluar më shumë flori për të stolisur gushat e zonjave të spilloara në dasmë. Por tash kujisin si buaca të këqia, se fitimet e tapitë ua mori përsëri populli, të cilit ja kishin grabitur.

Edhe në katundin e Beqirit kishte disa nga këta njerëz të poshtër. Ai nuk e njihte mirë lëkurën e tyre. Ishin ata që priten gjermanët me saltanet, ata që deshën t'i grabisin të vëtmen dhi që kishte. Por Beqirit s'i bënte veshi tërr prej tyre, kur nuk ishin gjermanët në katund, se e dinte që nuk guxonin dot. Kastile dilte ndonjëherë me pushkë në sheshin e xhamisë.

Agai i katundit desh të tallej një ditë:

— E, mor shoku Beqir, ku i ke partizanët? Apo lanë kockat në malet me borë?

— Jo, or Islam aga, mos i qaj hallin kalorësit se i varen këmbët! Po ti pse nuk del më për rraqe me gjermanët?

— Ajo është punë për mua!

— S'do mend, për ty, se njerëzit e ndershëm nuk bëjnë poshtësi të tilla!

— Mos folë kaq serbes, se do të gjesh ndonjë ditë....

— Prej kujt? Prej teje?! Po, po, e di që ti e ha barotin me lugë... Pastaj punë e madhe! sikur do të shëmtohet Oreja pa mua! Po ti ku do të futesh, kur të vijnë partizanët, apo do të hysh në çitjanet e hanmit e në brekët e beut, që s'do të kenë ku të futin kokën e tyre?

kujisin — ulërijnë

buacë — buallicë

salltanet — madhështi

— Ha, ha, ha, partizanët vdiqën! Këtu jam vetë i parë, e s'ka dreq që më tund!

— Të shohim! — ja preu Beqiri shkurt. — Partizanët janë të pavdekshëm!

Dhe u ndanë me gisht në këmbëzët. Mirëpo Islam Aga, kur s'i kishte gjermanët afër, e linte vrapin në Elbasan pa i lënë fjalë as së shoqes. As asaj nuk i zinte besë. Kish frikë si qeni.

Ishte një natë shkurti. Binte borë, shumë borë, pa pushim. Nuk dukej as shtëpi, as mal, as fushë, asgjë, vetëm borë. Në mes të pyllit disa drurë lëvizin, ecin! S'është e vërtetë. Drurët ecin vetëm në përralla. Por ata ishin njerëz të gjallë, njerëz me zemra të mëdhaja. Partizanë! Rruga nuk duket, por ata e gjejnë. Rrugën e ka zënë bora, por ata e çajnë! Po sa janë? Një..., Dy.... pës... dhjetë.... njëqind.... njëmijë. Nuk numërohen.

Komandanti e komisari janë në krye të kollonës, luftojnë me armikun. E vrasin. Ecin. Luftojnë me borën. E çajnë. Prapë grykë pér grykë me armikun. Nuk tremben. Vriten. Por nuk mbarohen kurrë bijtë e vërtetë të popullit!

Prej këtij vargu pa fund u shkëput një skuadër dhe mori një drejtim tjetër. Nuk ndiheshin fare. Ecnin ngadalë, të lodhur prej udhëtimit të gjatë e prej borës, e cila sa kishte pushuar. Por në sytë e tyre shkrepëtinte krenaria, hakmarrja dhe fitorja. Komandanti e njihet vendin me pëllëmbë. Aty kishte një kasolle. U afruan. I ranë derës tri herë duke mëshuar më tepër në fund. Kjo ishte parulla. A do ta mbante mend i zoti i shtëpisë parullën e partizanëve? Veç, kur në këtë çast u hap dera dhe doli një burrë me pushkë në dorë.

— Kush jeni?

— Partizanë! — u përgjegj komandanti. — A pritni miq sonte?

— Vetëm hasmin e pres me pushkë! — tha katundari. Hyni në kasollë, se keni ngrirë mjaft në këtë borë të madhe.

Ishte Beqir Koçi, i cili sapo kishte ardhur nga pylli. U hu-tua prej gëzimit të madh që ndjente atë çast. I njobhu gati të gjithë. Në mes tyre dalloj menjëherë Enverin, udhëheqësin tonë, që e kishte parë disa herë në Shëmill, ku ishte në fillim qendra e shtabit të përgjithshëm. Ku kishte lumtëri më të madhe pér Beqirin atë natë që kishte mysafir udhëheqësin e madh të partizanëve në kasollen e tij të vogël? Nuk dinte ç'të bënte më parë. E përqafoi me gjithë shpirt. Edhe të tjerët i rroku në qafë një nga një. U, shkundi rrobët, të cilat ishin ngarkuar me borë. E lëshoi krejt vatrën pér partizanët. Vetë, e ëma, e shoqja, rrinin në këmbë. Ndezi një zjarr të madh, duke shkulur deri dhe gardhin e dhisë, që kishte brenda në kasolle.

— Afrohu, shoku Enver! Afrohuni shokë! Ngrohuni, se sonde bën shumë ftohtë.

E dhinë e nxori përjashta, e theri dhe e solli të rjepur. Partizanët u çuditën se sa shpejt e me sa fshehtësi i bëri të gjitha këto punë.

— Ç'bëre ashtu, Beqir? Ne s'kemi ardhur për mish këtu — i foli shoku Enver.

— Shoku Enver, sonde këtu më lerë mua të parë, se kam një dasmë të madhe! Që kur u ndava prej jush, dola në pyll. Dhinë e pata me vete dhe e ruajta si sytë e ballit për partizanët e parë që do të vinin në kasollen time. Dhe ja ku erdhët nëpër këtë borë të madhe, që ballistët nuk e pritnin. Kujtojnë se vdiqtë e u vratë të gjithë. Por ata nuk e dinë se partizanët janë më të fortë edhe se vdekja!

Në këto fjalë e sipër mishi u poq. Plaka shtroi sofrën dhe filuan të hanë. Beqiri përshëndeti i pari.

— Mirë se erdhe, shoku Enver! Mirë se më erdhët shokë!

— Mirë se të gjetëm, Beqir! Vdekje fashizmit!

— Liri Popullit!

— A je mërzitur ndopak, Beqir? — e pyeti shoku Enver.

— Jo, shoku Komandant. Por ka shumë ditë që s'kam lexuar asnjë komunikatë dhe nuk e di mirë si shkon lufta jonë.

— Shumë mirë. Edhe për disa javë do të kalojnë këndeje mijëra e mijëra partizanë me brigada e divizione për të çliruar çdo qytet e katund të Shqipërisë. Edhe ti do t'i shohësh se shumë do të kalojnë edhe nga Oreja. Duhet t'i presësh e t'u tregosh rrugën, t'u tregosh gjithë tradhëtarët e spiunët, që kanë vrarë e grabitur katundarët tuaj.

— Do t'i pres me gjithë qejf e do t'u tregoj çdo shteg e rrugë.

— Së shpejti ne do të çlirohemi. Atëherë do të jetë dasma më e madhe e popullit shqiptar! Edhe ti, Beqir, do të gëzohesh e do të rrrosh i lumtur!

— Po tradhëtarët a do t'i gjykojmë?

— Po, vetë populli do t'i gjykojë pa asnjë mëshirë!

Qysh prej kësaj kohe s'u takova më me Beqir Koçin. Po një ditë pashë në gazetën «Bashkimi» emrin e tij: «Dëshmori Beqir Koçi nga Oreja dekorohet me «Medaljen e Trimërisë».

Shoku Enver kishte thirrur nënën e tij në Tiranë. E çoi në shtëpi, u çmall bisedoi shumë gjëra me të. Por më tepër kujtonte djalin e saj të vrarë.

— Nëna ime, ti ke pasur një djalë trim! Beqir Koçi ishte shoku ynë i dashur dhe biri guximtar i popullit dhe i Partisë. Ne

nuk e harrojmë kurrë! Dhe pastaj i vuri kësaj nëne të popullit «Medaljen e Trimërisë» të birit të saj, duke i thënë:

— Këtë medalje që s'e mbajti dot yt bir, pse ra dëshmor për lirinë e popullit, do ta mbash ti që je nëna e tij!

Një oficer na tregoi se ai ishte vrarë në Zdrajshë duke luftuar me shokët kundër gjermanëve e bandave tradhëtare. Beqir Koçi kishte dhënë gjithçka për luftën e për Partinë e vet. Ai dha të vetmen dhi që kishte dhe më në fund dhe jetën e tij. Shokët ishin dëshpëruar myft, sepse në ato ditë Beqiri do të bëhej anëtar i Partisë Komuniste. Por ai nuk e shijoi dot gjëzimin e një dëshire kaq të madhe, për të cilën luftoi e dha gjakun e tij.

KU ËSHTË VARRI I TOMËS?

Në mes të rrugës Dibër-Kërçovë ngrihet një katund i bukur e klimatik, Mavrova. Në anën e djathtë, midis pyjeve me pisha, naltësoheshin disa vila e pallate të mëdha, që shërbenin për dëfri-min e carëve të Jugosllavisë së vjetër dhe klikave të tyre. Sot nga ky katund nuk kanë mbetur vetëm disa gërmadha. Fashistët itali-anë e gjermanë e shkatërruan dhe e dogjën krejt.

Ishte viti 1942. Përpara kafes, ku qëndroi automobili ynë, fshatarët u grumbulluan dhe po bisedonin me zë të lartë. Atë ditë karabinierët italianë arrestuan shumë të rinj të Mavrovës, mbasi i akuzonin se kanë prerë shtyllat e telefonit në rrugën Mavrovë-Gostivar. I torturuan sa deshën, por ata nuk nxuarën asnje gjys-më fjale. «Neznam», thoshin gjithnjë.

Komandanti i milicisë pyjore po grindej me karabinierët:

— Pse i rrihni? Ky është qytetërimi juaj?

— Kanë prerë shtyllat e telefonit!

— Ju s'keni asnje provë për këta. Me këtë shtypje ju nuk mund t'i shtroni kurrë popujt tanë. Ata po egërsohen gjithnjë më tepër. Malet po mbushen me partizanë. E një ditë ju do t'i lani mirë hesapet me ta.

— Unë bëj detyrën time... Po ju, pse i mbroni me kaq zell të madh?

— Edhe kjo është punë për mua!... tha me inat komandanti i milicisë pyjore dhe shkoi.

Ky ishte Tom Xhelali prej Shkodre. Të gjithë fshatarët e Mavrovës e duan shumë. E kush nuk e do trimin? Një ditë u kap përséri me karabinierët e postës për arrestimin e një plaku mav-rovas, se gjoja paska strehuar partizanët. Desh të vritej me itali-anët, po të mos e kishin liruar plakun.

Toma i kishte bërë për vete të gjithë rojet pyjore shqiptare. Gati çdo ditë e çdo natë merrte pas besnikët e tij dhe futej në pyll. Herë kthehej natën dhe shpesh pas dy ditësh. Kishte kokë

më vete dhe nuk pyeste pér asnjeri. Megjithëse i kishin ardhur mjaft vërejtje e kërcënime nga komanda, nuk tundej fare. E kishte marrë parasysh çdo gjë.

Gagareli, që ishte mareshall i postës së karabinerisë, merrte shënim pér qëndrimin e Tomës. Kishte raportuar kushedi sa herë pér largimin e shpeshtë të tij. E kishte halë në sy, por s'kishte se ç'ti bënte. Kishte frikë si qeni. I vinte rrrotull si bushtër e keqe, e cila të përkëdhelet e të lëpin që të kafshojë fshehur. Por syri i mprehtë i Tomës, si sy shqiponje, i kuptonte mirë intrigat e marrëshllit. Ai rrinte gati pér t'iu përgjegjur provokimeve të tija.

— Zotni Toma, mbrëmë s'u dukët fare... Çuditemi pér këto largime kaq të gjata e të shpeshta nga zyra....

— Keni shumë të drejtë. Por detyrat tonë janë të ndara. Rojtarët e pyjeve e kanë punën më tepër jashtë se në zyrë; këtë gjë besoj se duhet ta dini mirë. Pastaj mavrovasit janë njerëz të çuditshëm, ngrihen në mesnatë dhe presin pyjet... Pikërisht dje mbrëma gjeta një pishë të prerë, prej së cilës mund të nxirrej lëndë pér një shtëpi.

Mareshalli italian po plaste pér të nxjerrë çdo gjë kundër Tomës. Pér këtë qëllim mundohej të zbulonte diçka edhe nga fshatarët, por ata i përgjigjeshin gjithmonë «neznam». Atëherë faiplastë dhe më keq. Gagareli bënte çdo gjë fshehur kundër Tomës. Pér faqe shtirej si mik, nuk donte të armiqësohej sheshit, se e dinte mirë që Toma s'ta bënte të gjatë.

* * *

Toma rrinte para derës së zyrës. Po bisedonte me rojet mbi aksionin e madh, që kishin kryer partizanët në rrugën Kërçovë-Gostivar. Fliste me një gjallëri të çuditëshme, si të kishte qenë vetë ai. «Partizanët, thoshte, megjithëse qenë të pakë në numër, dogjën tri maqina, vranë ushtarët italianë dhe zunë shumë material».

Zëri i një burie automobili ja preu bisedën. Një maqinë ushtarake u ndal përpara derës së zyrës. Këtu zbritën një mareshall italian i milicisë pyjore me dy milicë. Toma as nuk luajti vendit. I priti me ftohtësi. Aq ishte mërzitur prej këtyre, sa që pér pak donte si e si të gjente shkak.

— Kush është Tom Xhelali? pyeti mareshalli.

— Unë! — u përgjegj Toma duke u ngritur në këmbë si gjigand. Sigurisht keni ardhur rë vendin tim... Si duket komandës suaj nuk i pëlqen puna ime... i foli me të vrashët mareshallit.

— Atë nuk e di... Por kam ardhur me urdhër të komandës.

— Ku e ke urdhërin, ta shikoj?

Mareshalli nxori shpejt një zarf e ja dha. Toma, porsa e këndoi, i thotë:

— Shumë bukur. Dorëzimin e bëjmë nesër, mbasi sonde u bë vonë!.. Ju hyni në zyrë. Unë me disa rojtarë do të kontrolloj pyllin, se ndofta mund të ketë dalë ndonjë fshatar pér të prerë.

Këtë herë u armatos më mirë se çdo natë tjeter dhe i mori me vete gjithë rojet. Iu ngjitën malit përpjetë si dhi të egra dhe u zhdukën në pyll.

Pa gëdhirë mirë dita, krisi pushka e mitralozi në Mavrovë. Një çetë partizane kishte rrrethuar postat. Fshatarët shikonin flakën nga dritat e shtëpive. Herë pas here dëgjoheshin britmat e italianëve, të cilët kërkonin ndihmë. Në pak minuta postave iu doli flaka mbi çati. Aksioni ishte mbaruar me sukses dhe njësiti partizan ishte larguar pa asnje dëm. Disa fshatarë që i kishin shtëpitë më afër, gjetën dy mareshallët italianë të vrarë dhe ushtarët e tyre të çarmatosur, që dridheshin si qen nga frika. «Mamma mia, i partigiani!» flisin me njëri tjetrin në gjuhën e tyre.

U hap lajmi si rrufe në Mavrovë e pér rreth: «Tom Xhelali me njësitin partizan rrrethoi postat e Mavrovës, vrau dy marshallët italianë, mori armë e municion dhe doli në mal me shokët e vet!»

— O m'i lumtë dora atij trimi! — thoshin disa fshatarë, që e njihnin mirë. Prej kësaj dite emri i tij kalonte gojë më gojë. Toma ishte caktuar komandant i çetës partizane të Mavrovës. Kudo gjendej, kudo luftonte. Ishte bërë tmerri i italianëve. Rruja Dibër-Kërçovë-Gostivar pritej vazhdimi. Asnjë urë, asnjë shtyllë telefoni nuk mbeti në këmbë. Toma me çetën e vet nuk i linte të qeta kollonat armike. Bisendonte me çdo fshatar pér luftën. Puna dhe fjala e tij mobilizonte fshatarët. Çeta u rrit dhe u forcua në luftë e sipër. Tashti Toma u bë komandant batalioni. Partizanët shqiptarë e jugosllavë kishin besim në udhëheqjen e tij, pse Toma është i gjallë, i guximshëm dhe trim që s'e bën niña. Në aksionet më të rrezikëshme do të ishte gjithnjë në ballë. Ai do të hidhej i pari në çdo sulm me granata në dorë!

* * *

Tetor 1943.

Një kollonë armike kalonte nga Dibra në Kërçovë. Gjermanët do të fillonin një operacion të gjerë në rrrethet e Gostivarit e të Kërçovës kundra forcave partizane. Përveg fuqive të tyre që po grumbullonin kishin edhe mbështetjen e tradhëtarit Xhem Gostivari.

Fshatarët e Bukovikut, që është buzë rruge, kishin dalë me burra e gra në pyll. Nëpër shtëpitë kishin lënë vetëm disa plaka, sa për të gatuar bukë për partizanët, që mund të kalonin andej.

Tom Xhelali në krye të batalionit sa po zbriste në Bukovik. Rrugës takoi xha Mihalin, një plak i urtë dhe i drejtë, të cilit i kishte shkuar shpesh në shtëpi. Ai i tregoi diçka mbi lëvizjet e armikut.

— Shoku Toma, nga Dibra është nisur një kollonë gjermane për këndeji!

— Po, Xha Mihal, edhe ne për atë kemi dalë. Mirë se të vijë! Do ta presim me saltanet!

— Do të jenë shumë, o bir! Do të na vrasin dhe do të na dëgjin shtëpitë ata qena!

— Shumë, pak, ne do t'i luftojmë! Po të mos i vrasim, do të na vrasin ata. I luftuakemi ose jo, gjermanët do të përdorin sistemin e «rendit të ri», shtypjen dhe terorin. Prandaj edhe ne duhet të bëjmë detyrën tonë, që të fitojmë lirinë. Kjo është e vetmja rrugë e s'ka tjetër! Po t'i lemë këto fjalë, se po na bëhet voni, Xha Mihal. A ka njeri në fshat të na japë pak bukë, se përbesë ka dy ditë që partizanëve iu thanë zorrët fare!

— Bukë? Sa të doni, biri im!

— Udhë e mbarë, Xha Mihali! Mos iu bjerë në dorë gjermanëve. Vdekje Fashizmit!

— Liri Popullit! Edhe juve pushka e mbarë, shoku Toma!

Toma, me të zbritur në Bukovik, i ndau forcat e batalionit mbi kodrat, që zotërojnë xhadënë. Urdhërat ishin të prera e të kjarta. Krahu i majtë do ta linte kollonën, derisa të futej mirë në pritë dhe pastaj do ta godiste nga shpina. Krahu i djathëtë do ta qëllonte përrpara. Forcat e qendrës, ku ishte Toma vetë, do të goditnin me rreptësi të madhe duke u hedhur të parët në sulm. Zjarri i mitralozave në fillim do të ishte i menjëherëshëm, i rrapët; kurse pushkatarët do të gjuanin me saktësi shoferët dhe ushtarët nëpër maqina, sidomos mitralierët e tyre.

Po dëgjohej zëri i maqinave. Ishin shumë afër. Në fillim kaloi një motocikletë, edhe një tjetër... asnjë pushkë, asnjë zë. Partizanët ishin shtrirë petë pas tokës dhe pozicioneve të tyre. Pritnin shenjën e komandantit. Po kalonin maqinat: një... dy... pesë... gjashtë... dhjetë. Gati gjithë kolona kishte hyrë mirë në pritë. Një mitraloz francez nga qendra dha kushtimin. Në çast shpërtheu një zjarr i dendur dhe i rreptë pushkësh e mitralozash nga pozitat e partizanëve në të tria anët e kollonës; në shpinë, përrpara dhe në qendër. Në plumbat e parë i doli flaka dy maqinave të mesit. Dhe menjëherë buçiti toka dhe malet për-

qark nga një plasje shumë e fortë. Maqinat kishin qenë plot me municion. Rrotat e tyre bashkë me ushtarët fluturonin në hapësirë si lecka. Nuk iu duk as çika, as manata.

— Napred partizani! ... Përpara partizanë! ... — ushtoi zëri i fortë i Tomës. Dhe vetë në ballë të shokëve sulmoi me granata mbi kollonën armike. Disa gjermanë lanë maqinat e ua mbathën këmbëve. Të tjerët, që u zunë ngushtë dhe s'iknin dot, u përleshën me partizanët. Nuk e merrte vesh i pari të dytin. Plumbat fishkëllonin në të katër anët. Granatat partizane hidhnin në erë maqinat gjermane. Por nga ana e djathtë një mitraloz armik e goditi për vdekje komandantin e batalionit. Toma, i mbytur në gjak, ra për tokë duke shtrënguar granatën në dorë gati për ta hedhur kundër tij. «Nap...» foli vetëm. E la për gjysmë fjalën e dha shpirt. Urdhërin e komandantit e plotësuan partizanët. Maqinat gjermane u dogjën dhe ushtarët e tyre, që kishin mbetur aty, u vranë ose u zunë rob. Nga batalioni mbetën edhe tetë shokë të plagosur. Por vrasja e komandantit qe një humbje e madhe për batalionin. Partizanët nuk e kishin më Tomën e dashur e trim, që i kishte prirë me sukses në sa e sa aksione të guximshme. Të nesërmen ata bashkë me burrat e gratë e Bukovikut varrosën pranë vareve të bijve të tyre trupin e Tomës, të cilin e mbuluan me lule. Për Bukovikun ishte nderi më i madh të kishte varrin e një partizani shqiptar që luftoi për lirinë e tij, pranë varreve të bijve të vet.

* * *

Qershori 1946. Kanë kaluar tre vjet. Nëna kërkon djalin, nusja burrin, motra vällanë. Edhe atdheu ynë kërkon varret e bijve të vet, që ranë për lirinë dhe për çështjen e përbashkët në tokat e Jugosllavise.

Grupi i oficerëve, që kishte shkuar të mblidhët eshtrat e luftëtarëve shqiptarë, arriti atë ditë në Bukovik. Maqinat ishin rreshtuar buzë rrugës. Krejt fshatarët, burra, gra e fëmijë, kanë dalë t'i presin. Të gjitha maqinat u mbushën me kurora lulesh dhe me parulla, që çfaqin mirën johjen e thellë të popujve të Jugosllavisë për déshmorët tanë, që ranë me luffëtarët e tyre në të njëjtat llogore.

Edhe në Bukovik kishte rënë një luftëtar i popullit tonë. Oficeri nxori listën nga xhepi dhe po kërkonte një emër, të cilin bukovikasit duhej ta njihnin pa tjetër.

Kryetari i këshillit e pyeti:

Napred = përpara

— Ç'dëshëroni?

— Ku është varri i Tomës?

— Tom Xhelali?

— Po, një partizan shqiptar prej Shkodre, na kanë thënë se është vrarë dhe varrosur këtu në Bukovik.

— E di. Pse, do ta merrni?

Atëhere oficeri shqiptar i spiegoi urdhërin që kishte dhe qëllimin e këtij udhëtimi. Fshatarët e Bukovikut, të hutuar, se nuk e merrnin vesh gjuhën, kur i përktheu kryetari i këshillit fjalët e oficerit, u verdhën të gjithë në fytyrë. U erdhi shumë keq. Do të merrnin eshtrat e Tomës, që kishte rënë si hero në fshatin e tyre. Disa mbushën sytë me lot. Të tjerët po qanin me zë. Me shami në sy përpiqet të çajë turmën një plakë, e cila i afrohet oficerit. E rroku në qafë, e puthi, e ledhatoi. I lutej me sa fuqi kishte në gjuhën e vet. Po ç'ka thoshte ajo plakë me lot në sy? Oficerët shqiptarë u habitën dhe u mallengjyen shumë.

— Pse do ta merrni? Aman, ju lutem! Ju kam xhan e shpirt,

— thoshte plaka e shkretë. Mos na e merrni Tomën. Toka e Bukovikut do t'i ruajë eshtrat e tij po me atë dashuri që ruan kockat e bijve të vet. Toma ishte djali ynë, ishte shpirti ynë. Mos na e merrni!

— Më vjen shumë keq, moj nënë!... Po si të bëj?.. A do të doje ta kishe edhe ti pranë kufomën e djalit tënd të vrarë, që pat qenë larguar kaq kohë nga gjiri yt?

— Po, bir, shpirti më digjet!

— Mirë, pra. Atje në Shkodër edhe Toma ka nënën e vet, e cila e pret të vdekur, mbasi nuk e pa dot të gjallë për katër vjet me radhë. Ne e kemi për detyrë t'ja çojmë asaj. Ti duhet ta kuptosh dhimbjen e një nënë, mbasi je nënë vetë.

Kështu, u ndanë oficerët shqiptarë me fshatarët e Bukovikut. Ndërsa trupi i Tomës nisej për Shqipëri, atje në tokën e Bukovikut mbeteshin kujtimet dhe gjaku i tij si simbol i vllazërimit të dy popujve tanë në luftën kundër pushtuesve italo-gjermanë.

Toma sot ka dy varre: një në Bukovik e një në Shkodër. Sa kilometra larg janë këto dënde njeri nga tjetri? Nuk e di me saktësi. Është një rrugë shumë e gjatë. Por gjaku i popujve, që u derdh për lirinë e përbashkët, mbuloi çdo largësi dhe kufi...

II. KUJTIME NGA JETA E SHKOLLËS

DASHURIA E ATDHEUT

Në vitin 1939 kam punuar si mësues i klasës së parë në Shkollën e Kuqe.

Nxënësit e mi ishin të zhveshur e të zbatthur si mos më keq. Shumica ishin bij punëtorësh, kovaçë, karrocierë, rrrobalarës, shërbyses etj. Ata ishin fëmijët më të varfër të lagjes, por shkollën e donin shumë. Nuk mungonin asnjë ditë.

Sa shumë bënин pas meje! Sa fort më donin! Po dhe unë i doja të gjithë me shpirt. U përpoqa t'i mësoj sa më shumë. Me gjithatë mësimet e mia nuk i mbulonin dot trupin dhe këmbët e tyre lakuriq.

* * *

Në ditët e para të prillit të vitit 1939 u përhap lajmi i idhët se fashistët italianë kishin sulmuar vendin tonë, dhe se mbreti tradhëtar ja kishte fshehur popullit këtë rrezik të madh.

Aeroplanët italianë uturinin dhe fluturonin si të tèrbuar mbi qellin e atdheut tonë. Bregdeti ynë nxinte nga anijet e luftës, dhe topat e tyre villnin hekur e zjarr kundër popullsisë së pambrojtur dhe kundër tokës sonë të shenjtë.

Populli kërkon armë për të mbrojtur lirinë dhe nderin e tij, po armët i kishin tradhëtarët e atdheut. Të rinjtë e shkollave shpërthyen në demonstrata dhe kërkuan të luftonin vullnetarisht, po tradhëtarët e tregëtarët e atdheut i gjenyen.

Ato dit, as unë nuk zhvillova mësim. Nuk më bënte zemra të hyja në klasë; u bashkova me masat e rinisë shkollore dhe me popullin në demonstratat e mëdha të kryeqytetit.

Pastaj ç'ka t'u thoshja nxënësve të klasës së parë? A do ta kuptonin ata këtë fatkeqësi të madhe, që binte mbi kurriz të popullit tonë? A i kisha mësuar unë që ta ndienin ata se ç'është atdheu? A do ta ndienin ata dashurinë e vërtetë të atdheut? Jo, unë s'e kisha bërë një punë të tillë. Ç'gëzim kishin pasur deri në atë moshë, që t'i lidhët me këtë dashuri fisnike dhe të lartë? Asgjë

Jetër veç urisë, të ftohtit dhe mjerimit. Prandaj mendova se fëmijët nuk do të kuptonin asnjë fjalë. Pasurinë, tokën, punën dhe gjëzimin ata s'i kishin parë as me dylbi. Me një mijë halle e me shumë pengesa ndiqnin dhe shkollën. Në përgjithësi nxënësit e mi i kishin të verdhë, këmbët e krahët i kishin të holla si shkopinj. Kjo vinte nga konditat e jetës së tyre shumë të keqe . . .

Gjashtë prill 1939.

Atë ditë hyra në klasë shumë i dëshpëruar, në kundërshtim me natyrën time të qeshur e të gjëzuar, të cilën ma njihnin dhe fëmijët. As ata nuk u çuditën, as nuk qeshën si përherë, kur më përshtendëtën. Përkundrazi, qëndruan në këmbë dhe pa folur asnjë fjalë. Nuk munda t'i shikoja dot në sy.

«Çfarë ka ndodhur në zemrat e tyre? — thashë me vete — A mos kanë marrë gjë vesh fëmijët e mi? A e kanë kuptuar edhe ata në një moshë kaq të vogël se ç'rrezik po i pret? A do të më kuptojnë vallë?»

Më në fund vendosa t'u flas.

— «Sot ne s'duhet të zhvillojmë mësim në klasë si për herë. Sot nuk është ditë mësimi dhe gjëzimi përmua dhe për ju, përtë gjithë ne, por një ditë zie. Besoj se ju keni dëgjuar që fashistët italianë kanë ardhur të robërojnë popullin tonë, të na grabitin underin dhe lirinë . . . Por populli ynë, sado i vogël nuk do ta durojë këtë robëri, sikurse nuk e ka duruar edhe më përpara.

Ju jeni të vegjël. Po dhe ju keni një detyrë përtë kryer: të ruani gjuhën dhe emrin tuaj si shqiptarë. Ne më të mëdhenjtë do të kemi detyra edhe më të rënda përtë mbrojtur lirinë e popullit tonë! . . .

Ky mund të jetë mësimi i fundit që ndoshta po zhvillojmë së bashku . . . Nuk di se ç'të them tjetër. Po më lini t'ju rrok në qafë një nga një, se ju kam dashur dhe ju dua shumë. Nuk do t'ju harroj kurrë . . .»

Nga dëshpërimi dhe mallëngjimi, po më zihej gryka. Nuk munda të flas më gjatë. I vështrova dhe një herë fytyrat e fëmijëve të mi. Në sytë e tyre si yje të vegjël shkëlqenin pika loti të ndritshëm si kristali. Oh, ishte e pamundur të përbajë veten si burrë përpara atyre lotve të ngrohtë e të singertë, që linin vragna mbi faqet e tyre të verdha, po të njoma. Ata po qanin me të vërtetë. Edhe unë i bashkova lotët e mi me ato të fëmijëve, që kishin kuptuar dhe ndier çdo gjë si unë, ndofta edhe më fort se unë . . . E them me gjithë zemër se në atë çast ndjeva me të vërtetë se çdo me thënë atdhe dhe pashë në lotët e atyre fëmijëve fytyrën e vërtetë të atdheut tim!

NXËNËSIT E MI

Nxënësit e klasës së katërt ishin pionerët më trima dhe më punëtorë të shkollës sonë. Ishin me të vërtetë të çuditshëm. Ata do t'i shikoje në ballë të qdo demostrate, natën nëpër rrugicat duke hedhur trakte dhe duke ngjitur parullat, që shpérndante partia komuniste për të ngritur popullin në luftën patriotike kundër fashizmit e tradhëtarëve të vendit. Ishin të shpejtë e të shkathët. Me një mjeshtëri të çuditëshme ngjiteshin nëpër shtyllat e elektrikut si fishnjarë.

Në mëngjes, kur vinin në shkollë, dukeshin të lodhur, me sy të kuqur prej pagjumësisë. Por me gjithatë nuk ankoheshin asnijëherë, dhe mësimet i nxinin me qejf të madh. Meli dhe Hyjniu ishin kryetarët e tyre. Këta të dy organizonin çdo gjë, si grevat në shkollë, për ndonjë padrejtësi dhe në qytet udhëhiqnin pionerët në demonstrata, në ballë të gjithë popullit. Çdo mëngjes do t'ja merrnin ndonjë kënge partizane me zë të ulët. Por më parë Meli dhe Hyjniu nxirrin disa roje për të përgjuar karabinierët fashistë, të cilët silleshin si zagarë rreth shkollës, ose për t'u ruajtur nga drejtori, për të cilin thonin se është ballist. Atyre nuk u shpëtonte asgjë, ishin shumë të hollë e të ndjeshëm. I njihnin shumë mirë ballistët si nga fjalët, ashtu dhe nga veprat. Edhe për drejtorin nuk flitnin kot dhe e shikonin me sy shtrembër. Kur qëllonte që ky sëmurej ose mungonte për disa ditë, nxënësit kishin festë, kaq shumë e urrenin e nuk e shihnin dot me sy.

* * *

Ishte mëngjes, sa kishte rënë zilja e orës së parë. Mësuesi hyri në klasë me një fytyrë të verdhë, i lodhur dhe me sy të kuq, dukej sikur s'kish fjetur fare atë natë. Përshëndeti nxënësit dhe filloj të nxjerrë librat nga çanta për të nisur mësimin. Në dërrasën e zezë këndohej me shkronja të mëdha: «Poshtë Balli Kombëtar! Poshtë tradhëtarët e atdheut e të popullit!»

— Kush i ka shkruar këto fjalë?

Të gjithë nxënësit shikuan drejt në sy mësuesin, por asnje prej tyre nuk përgjigjej, asnje nuk tregonte.

— «Edhe prej guximit dhe trimërisë së këtyre fëmijëve pushtuesit do të marrin një mësim të mirë në vendin tonë» — tha mësuesi dhe pastaj, iu drejtua nxënësve:

— Para se të fillojmë punën, unë mendoj se duhet t'i prishim këto fjalë në dërrasën e zezë, mbasi mund të na vijë ndonjë kontroll. Ndofta ju do të shpëtoni, se jeni të vegjël, por mua me siguri më çojnë në burg.

— Në këto fjalë e sipër një ndër fëmijët e bankave të para u ngrit dhe i fshiu menjëherë dhe pastaj të gjithë filluan mësimin.

— Ç'kemi sot orën e parë?

— Gjeografi.

Atë ditë mësuesi kishte caktuar t'u flasë për prefekturën e Beratit. Në klasë ishin dy harta të Shqipërisë: njëra me karton dhe tjetra në relief me plastilinë.

— Duke u nisur nga qyteti ynë, çfarë rruge do të marrim për të shkuar në Berat?

Meli ngriti gishtin e para dhe doli në hartë.

— Ja, zotni mësues, Elbasani. Prej këtu do të shkojmë në Peqin, në Rogozhinë, do të kapërcejmë Urën e Rogozhinës dhe arrijmë në Lushnjë. Prej këtej shkojmë drejt në Berat.

Hyjniu kishte mbështetur kryet në dy grushtet dhe po mendohet si ndonjë filozof, oë ka për të zgjidhur një problem me rëndësi dhe ja priti menjëherë.

— A ka edhe atje fashistë e tradhëtarë, që burgosin dhe vraisin popullin si këtu?

— Doemos. Ju duhet ta dini se fashizmi ka pushtuar krejt atdheun tonë.

— Po pse nuk ikin prej këndeja...? Ne s'i duam!

— Hyjni, ata janë grabitës dhe na kanë pushtuar me forcë. Do t'i përzemë me luftë, që të çlrojmë popullin tonë.

— Po komunistë a ka në Berat, zotni mësues?

— Si nuk ka? Partia i ka shpërndarë komunistët nga të gjitha anët. Komunistët organizojnë çetat partizane dhe udhëheqin popullin në luftë duke dalë vetë në ballë të zjarrit më të madh. A nuk e dini ju se janë vrarë shumë komunistë të mirë dhe trima, si Qemal Stafa, Vojo Kushi, Misto Mame etj?

Fjalë mbas fjale mësuesi u largua nga tema e gjeografisë. Sigurisht inspektori do t'i vinte një zero të madhe në raport, mbasi kishte dalë jashtë temës. Por nxënësit e tij bënin disa pyetje të çuditëshme, sa që ishte krim të mos u përgjigjej.

Kur filloj të flasë mësuesi, nxënësit lëvizën menjëherë, sikur i përshkoi një koren elektrik. U mbërthyen në banka. Mbështetën duart në mjekër, hapën sytë dhe po dëgjonin me vëmendje të madhe.

Në këtë çast Hyjniu iu drejtua gjithë klasës:

— Shokë, dy prej jush duhet të dalin roje ke shkallët, derisa të bjerë zilja, se mos na vjen ndonjë karabinier zuzar ose ndonjë spiun i qelbët dhe na përgjon se ç'flasim këtu!

Menjëherë dy pionerë të shpejtë e guximtarë dualën përjashta të ruanin oborrin dhe rrugët duke u shtënë sikur po luanin me njeri tjetrin «çeta me të myllur».

Mësuesi nuk mbante mend kurrë në punën e tij që ta kenë dëgjuar nxënësit me një vëmendje të madhe si sot. Ja thithnin fjalët si një i uritur, i cili ha me shpejtësi pa vërejtar se ç'ndodh përqark. Kur ndonjerit i vinte kolla, shokët e shikonin me inat, saqë e detyronin ta mbante me pahir. Të gjithë i kishin drejtuar sytë nga harta dhe nga mësuesi.

— Meli e gjeti rrugën dhe nà pruri deri në Berat. Ja ky është qyteti. A i shikoni këto male të larta? Ky është Tomori dhe më tutje malet e Skraparit.... Atje qendrojnë çetat partizane të kësaj krahine. Sulmojnë rrugët dhe maqinat e armikut nganjëherë deri afér qytetit. Të gjithë janë të armatosur me pushkë e mitraloza, që ua kanë zënë ushtarëve fashistë.

— Po kush i ushqen dhe i vesh çetat partizane, zotni mësues? — pyeti Mihali i vogël, që rrinte në bankën e parë.

— Ata i mban populli me bukë; u japid çorape, opinga; populli i do fort partizanët, se ata luftojnë për lirinë e tij, bile në disa raste rok edhe pushkët për t'i ndihmuar jetës në luftë. Ja, disa ditë më parë milicët dhe xhandarët shkuant në Skrapar të trethonin një çetë partizane. Ajo filloj sulmin kundër tyre dhe katundarët rrokën pushkët dhe u muarën krahët. Kështu i futën fashistët në mes dy zjarresh, deri sa këta e panë veten në rrezik dhe u dorëzuan si pula pa pikë turpi. Në majë të një kodre partizanët kishin ngulur flamurin tonë, flamurin e lirisë. Mbasi dorëzuan armët e mitralozat, komisari politik i çetës u mbajti një fjalim duke treguar qëllimin e lartë, për të cilin luftojnë partizanët. Atyre pak shqiptarëve, që ishin në shërbim të armikut, u tha se kanë tradhëtuar popullin dhe se detyra e tyre ishte të luftonin për lirinë e vendit të tyre. Pastaj i liruan të gjithë, duke i porositur që të mos bashkohen më me armikun. Shumë prej tyre qendruan vullnetarisht në çetë.

Në këtë kohë nxënësit muarën frymë thellë, si një njeri që s'ngopet me ujë në mes të vapës dhe merr frymë shumë, që të fillojë të pijë përsëri.

Mësuesi kishte në dorë disa flamurë të vegjël. Njërin prej tyre e nguli në majën më të lartë të maleve të Skraparit.

— Shikoni. Gjithë këto male, ku ngula flamurin, janë të çliruara nga çetat partizane!

— Zotni mësues — ja pret Meli me padurim, — nuk ka më vise të tjera të lira, ku luftojnë partizanët?

— Si nuk ka!

Dhe i tregoi me radhë në hartë Pezën kreshnikë, Martaneshin e përvëluar, Kurveleshin trim, malësitë e Mokrës, të Dibrës etj. Në të gjitha këto krahina nguli nga një flamur të vogël.

— A e shikoni sa vise kanë çliruar partizanët tanë trima?

— Po ne, këtu në qytet, kur do të çlirohemi?

— Po, edhe ne do të çlirohemi një ditë... Partizanët do të shtohen, do të armatosen më tepër dhe do ta çlironinë tërë Shqipërinë nga zgjedha e fashizmit dhe e tradhëtarëve. Ajo do të jetë dita më e madhe, më e bukur dhe më e lumtur për popullin shqiptar! Atëherë do t'i këndojmë serbes këngët partizane... Atëherë do t'i lexojmë sheshit komunikatat, gazetat e librat e tyre! Atëherë do të thérresim rrugës, në shtëpi e kudo: «Rroftë Shqipëria e lirë! Rrofshin partizanët trima!»

— Pse të mos shkojmë edhe ne pionerët në mal, që ta rritim më shpejt çetën?

— Disa që janë të mëdhenj mund të shkojnë. Bile në disa çeta ka dhe pionerë. Por ata që janë të vegjël nuk mundën. Jeta e çetës eshtë pak e vështirë. Pastaj, si të shkoni ju të gjithë, kush do t'i ndajë komunikatat? kush do t'i hedhë traktet? Kush do t'i ngjité parullat në shtyllat e muret? Kush do t'i çojë letrat e Partisë sa në një lagje në tjetrën?... Ju e kuptioni se për pionerët ka shumë punë në qytet?

Në këtë çast ra zilja. Nxënësit dualën me gëzim në oborr, por edhe me një peng të madh, që mbaroi kaq shpejt ora e mësimit.

PËRSERI NË TABELËN E NDERIT

Kur u dhanë përfundimet e tremuajorit të parë, Tafili kishte marrë nota shumë të mira, të gjitha pesa. Mësuesi, udhëheqësi i çetës dhe të gjithë shokët e donin shumë, se ai ishte pioneri më i zgjuar, më i dalluar dhe më i dashur i çetës. Emri i tij ishte shkruar me shkronja të bukurë në krye të tabelës së nderit.

Po dhe babai i Tafilit nuk mbetej pas nga fshatarët e tjerë të Shalësit. Ai tani punonte me qejf dhe me vrull, se pushteti popullor e kishte bërë zot të tokës, të cilën dikur e lëronte për hesapin e agait.

Tërë fshatarët kishin filluar mbjelljet e pranverës. Në ato ditë xha Qerimi kishte parë disa letra të ngitura nëpër muret e shtëpisë të fshatit dhe të shkollës. Mori njëren prej tyre dhe ja dha Tafilit pér ta lexuar.

— Ç'është shkruar në këtë letër, biri im?

— Këto janë porositë e Pushtetit tonë pér mbjelljet e pranverës. Në këtë shpallje thuhet se fshatarët e Shqipërisë duhet të mbjellin sa më shumë tokë me duhan e pambuk, se këto janë shumë të dobishme dhe do të ngrenë ekonominë e fshatarit dhe të gjithë popullit.

— Mirë, Tafil, këtë vit ne do të mbjellim më shumë bimë industriale. Po edhe ti duhet të më ndihmosh nga pak, para se të afrohet koha e shkollës. Ndjonjëherë do të nxjerrësh dhentë pér të kullotur dhe ndonjëherë të vish në arë pér të hedhur faren.

— Po, baba, do të ndihmoj me të gjitha fuqitë e mia!

* * *

Kështu Tafili çohej pa zbardhur drita. Hidhte trastën e librave në krahë, merrte dhentë pérpara, dhe futej në pyllin, që ishte mbi kodrat sipër fshatit. Ndërsa dhentë kullotnin, Tafili nxirrte librat nga trasta dhe herë lexonte, herë shkruante mësi-

met për t'i pasur gati, kur të vinte ora e shkollës. Ai nuk kishte bërë asnjë mungesë, por nganjëherë kishte ardhur vonë, pse babi e kishte porositur, që të mos i kthente dhentë në vathë pa kllotur mirë.

Çdo ditë vinte duke u dobësuar nga shëndeti. Disa herë i mbylleshin sytë dhe i varej koka mbi bankë për gjumë. Tani dhe në mësimë nuk shkonte aq mirë, megjithëse kishte bërë shumë përpjekje.

Mësuesit dhe nxënësit çuditeshin me këtë ndryshim të madh të Tafilit, por asnjë prej tyre nuk e kuptonte shkakun e vërtetë. As Tafili nuk u kishte treguar gjë.

Kur u dhanë përfundimet e tremuajorit të dytë, Tafili nuk kishte nota shumë të mira. Emri i tij nuk ishte këtë herë në tabelën e nderit.

Mësuesi i tha:

— Tafil, po çuditemi të gjithë me ndryshimin tënd. Në fillim ishe në krye të tabelës së nderit, kurse tani mezi ke marrë disa nota kaluese. Mos je i sëmurë apo nuk ke mësuar?

Tafilit i vinte turp nga vetja e tij, nga mësuesi dhe nga pionerët e tjerë. U skuq në fytërë, mbuloi sytë me duar dhe ja shkrepit të qarit.

— Përse qan? — i tha mësuesi.

— Nuk kam gjë, po më vjen turp!

— Po të mos tregosh, as unë, as pionerët e tjerë nuk kemi si të të ndihmojmë!

— Jo, mësues!... Nuk kam qenë i sëmurë, as nuk i kam lënë ndonjë ditë mësimet, por.... por... Dhe nuk mund të fliste dot nga të qarët.

— Folë atëhere, përse ke mbetur kaq pas?

— Jam shumë i lodhur, mbasi u bënë dy muaj që zgjohem pa zbardhur drita për të ruajtur dhentë. Unë kam mësuar shumë, po i harroj shpejt mësimet kur vij në klasë. Gjumi i pakët më ka shkatërruar dhe nga shëndeti dhe nga mësimet!

— Që sot nuk do të shkosh më me bagëti!

— Po si t'ja kthej fjalën babait!

— Përpiku ta bindësh. Ai duhet të kuptojë se detyra jote kryesore është mësimi. Po të mos bindet, atëhere më lajmëro që të vij dhe të bisedoj unë me të. Por si do që të jetë, ti nuk duhet të shkosh më me dhen. A të kujtchen porositë që u dha komandanti pionerëve në Tiranë? Unë i mbaj mend fjalët e tij: «Pionierë të Shqipërisë, të mësoni e gjithnjë të mësoni sa më shumë, kjo është detyra juaj karshi popullit e atdheut sot!» Dhe këtë porosi ne duhet ta zbatojmë me çdo kusht. Babai yt duhet ta rregullojë që t'i japë dhentë me rrogë.

* * *

Të nesërmen pa zbardhur mirë drita, xha Qerimi vajti pranë të birit që po flinte i qetë. I vinte shumë keq ta zgjonte, por dhe bagëtia priste për të kullotur.

Tafili u çua me sy të përgjumur.

— C'është, baba?

— Shpejt, biro, se mbeten dhentë pa ngrënë!

— Baba, — tha Tafili, — unë jam shumë mbrapa me mësimë. Jam shumë i lodhur. Më zë gjumi në klasë. A ka mundësi t'i japim dhentë të na i ruajnë me rrogë? Unë, në pushimet e verës do të punoj ca më sumë dhe do të të ndihmoj për të paguar rrogënen e bagëtive.

I ati në fillim nuk deshi të bënte ashtu si iu lut Tafili. Por pastaj, kur pa se krahët e të birit ishin bërë si skelet, u pendua shumë. E përqafroi, e puthi dhe e la të flejë përsëri. Tafilin e mori gjumi menjëherë, kaq ishte i lodhur!

Xha Qerimi fliste pranë tij me vete:

— «Më fal, o bir, se të kam munduar shumë gjer tan! Unë, babi yt, mësova shumë gjëra sot prej teje!»

Në tremuajorin e tretë Tafili po shkonte shumë përpara në mësimë. Ai kishte vënë të gjitha forcat për të mësuar sa më shumë e më mirë për t'u preqatitur si duhet në provimet e lirimit.

Mësuesi dhe të gjithë shokët e çetës ishin të sigurt se emri i tij do të shkruhej përsëri në tabelën e nderit me shkronja të bukurë.

NJË VIZITË E PAPRITUR

Një ditë në klasën e parë hyri drejtori i shkollës me regjisët në dorë. Përshëndeti nxënësit dhe qendroi në tryezë. Ata e shikonin të habitur dhe prisin diçka prej tij.

Drejtori u tha:

— Fatosa të mirë, sot do të nxëmë së bashku, se mësuesja juaj është e sëmurë e nuk vjen dot.

Të gjithë shtangën. Ishte hera e parë që mungonte mësuesja e tyre në klasë. Asnjë nuk fliste. Një vajzë me bishtaleca të hedhura përparrë vari kryet. Drejtori u çudit kur pa sytë e saj të mbushura me lot.

— Përse qan, moj Dritë?

— A do të vijë nesër mësuesja jonë? — pyeti ajo me vaj në buzë.

— Porsa të shërohet, sigurisht do të vijë.

Dhe me këto fjalë filluan mësimin.

* * *

Dhe të nesërmen fatosat e vegjël e pritën me padurim mësuesen e tyre. Po ajo nuk erdhi. Prandaj vendosën të çojnë tre shokë në shtëpinë e saj për ta parë.

Ishte vapë e madhe. Dielli të digjte si saç i skuqur në zjarr. Në rrugë nuk dukej xhanxhi njeriu. Vetëm tre fatosa të vegjël silleshin nëpër rrugët e qytetit dhe nuk dinin nga t'ja mbanin. Këta ishin Drita, Spartaku dhe Agimi, që kërkonin shtëpinë e mësueses së tyre. Pyesnin çdo njeri që kalonte më të rrallë an-dej pari. Po asnjë nuk e dinte këtë shtëpi. Më në fund takuan një plakë e i thanë:

— Ju lutemi, gjyshe, na tregoni shtëpinë e mësueses sonë!

— Po cila është kjo mësuese?

— Si nuk e njihni ju, zojushën Margaritë? Ajo është më e mira, më e bukura e më e dashura nga të gjitha!

Plaka u kujtua dhe i mori fatosat me vete. Fëmijët u gjëzuan shumë. Pasi kaluan bulevardin e madh, hynë në disa rrugica, ku s'kishin kaluar asnjëherë. Në fund të një rrugice, plaka qendroi dhe u tregoi fëmijëve me gisht derën e Margaritës.

Drita i ra portës dhe priti pak. Poasnjeri nuk u përgjegj. Atëhere trokiti dhe një herë më fort. Në këtë çast doli një burrë me flokë të thinjur.

— Ç'kërkoni, bijtë e mi?

— Mësuesen tonë, zojushën Margaritë!

— Po, hyni brenda.

Të tre fatosat u futën në shtëpi, po si me turp. I zoti i shtëpisë i coi në dhomën, ku ishte shtruar vajza e tij. Margarita u habit se nuk e priste një vizitë të tillë. Nga gjëzimi i madh që ndjeu në këtë çast, mori fuqi të reja dhe u çua nga shtrati për të përshëndetur një nga një nxënësit e saj.

— Cuditem si paskeni ardhur vetë deri këtu!

— Na kishte marrë malli shumë, — tha Drita. Të gjithë nxënësit po ju presin dhe ju urojnë të shëroheni sa më shpejt!

— Ju falem nderit shumë. Tashti po e kuptoj më mirë se sa më doni, dhe unë nuk do t'ju harroj kurrë!

Si ndjenjën edhe pak, të tre fatosat dualën. Margarita gjeti pranë shtratit një letër me mollë. Në këtë çast ajo tundi kryet, duke folur me vete: «Nuk paska gjëzim më të madh përmësuesin se sa kur duhet e nderohet prej nxënësve të tij».

* * *

Pas disa ditësh shoqja Margaritë erdhi në shkollë. Tashti ishte më mirë, po nuk e kishte marrë ende ngjyrën e kuqe të fytyrës së parë.

Të gjithë nxënësit e shkollës dhe veçanërisht ata të klasës së parë e muarën vesh një ditë më parë nga drejtori se ajo do të vinte. Prandaj kishin me të vërtetë festë të madhe. Klasën e kishin pastruar mirë, e kishin zbukuruar e stolisur si nuse me tel. Në parvaset e dritat e kishin vendosur saksitë e luleve, të cilat ishin vaditur me kujdes. Edhe lulet ishin tërë shend dhe merrnin pjesë në gjëzimin e fëmijëve.

Mbi tryezë ishte vendosur një tufë zymbylash dhe një letër me këto fjalë:

MËSUESJA JONË E DASHUR!

NE NXËNËSIT E KLASËS SË PARË GËZOHEMI
QË U SHËRUAT DHE ERDHËT PRAPE TË NA MËSONI.
JU APIM FJALËN SE DO TË NXËMË SA MË SHUMË
DHE DO TË SILLEMI MË MIRË ME JU, ME MËSUE-
SIT E TJERË DHE ME TË GJITHË SHOKËT.

PËRMBAJTJA E LËNDES

Faqe

Parathënie	3
I. Tregime nga Lufta Nacional-Çlirimtare	
Tetë ditë pa bukë	7
Mitralieri	15
Korieri i batalionit tonë	24
Lashi	36
Të vetmen dhi që kishte	39
Ku është varri i Tomës?	46
II. Kujtime nga jetë e shkollës	
Dashuria e atdheut	52
Nxënësit e mi	54
Përsëri në tabelën e nderit	58
Një vizitë e papritur	61